

[Հյուսիսային ձորը](#)

[Տղամարտիկներ](#)

[Եվ բարձրակարգ թույլ տված իրեն](#)

[Մուրադի «գրույցը»](#)

[Չորերի լույսը](#)

[Անձրևը](#)

[Մի անգամ հոկտեմբերի 25-ին...](#)

[Քեռի Դավոն](#)

Հյուսիսային ձորը

Գյուղը երեք թաղ ունի՝ Հյուսիսային ձոր, Միջին մահլա և Գյունեյ թաղ: Երեք թաղն էլ ձորերի մեջ են, տները գետնափոր, փողոցները քարայծի ճանապարհ: Հնուց բերդ է եղել Հյուսիսային ձորում, ապահով թաքստոցներ, որոնց հետքերն այժմ էլ մնում են, որպես նեղիկ անցքեր սեպածն ժայռերի լանջին:

Սրածայր ժայռեր են կողք կողքի շարված, փոքր ու մեծ, մեկը ծուռ, կողքին թեքված, փուլ եկող դեզի նման, մյուսն ուղղաձիգ, որպես բարակ բարդի: Չունն ու անձրևը դարերի ընթացքում քերծել են ժայռերի կողերը, լվացել և դարձրել ողորկ, հազար ու մի ձև տվել, կերտել ու քանդակել տարբեր պատկերներ: Թվում է, թե մեկը հսկա թռչուն է՝ թառած քարի գլխին, մյուսը՝ գորշավուն գորտ, երրորդը՝ կնոջ կիսանդրի:

Մի քիչ ներքև, տան ժայռերի տակ Հյուսիսային է, բլրակի վրա՝ Միջին մահլան, արևկող երեսին՝ Գյունեյ թաղը: Մութն իջնելուց ինչքան մոտայ են թվում վերի ժայռերը, ինչպես հսկումի կանգնած առասպելական հրեշներ: Հին քարանձավներից, ուր առաջ մարդն է ապրել, մթնով ելնում է գայլը, դունչը գյուղի կողմը դարձնում և երկա՛ր ոռնում:

Անհիշելի ժամանակներից մարդիկ ապրում են Հյուսիսային ձորում: Նույն քարանձավում այժմ էլ ապրում է մի սերունդ, որի հին պապերն այդ քարանձավում իրենց մերկությունը ծածկում էին գազանի մորթով, մարդիկ, որոնց բրածո բազուկների հաստ ոսկորները այժմ երանության ու նախանձի ժայիտ են հարուցում մանրացած սերնդի աչքերում:

Հին անտառից ոչինչ չի մնացել, ավանդությունից բացի: Այնտեղ, ուր այժմ մի զույգ լղար եզ ծանր կամն է քաշում, կամի վրա նստած ծերունին շոգ օրին միտն է բերում պապի պատմածը կալատեղի և այն օրերի մասին, երբ Գյունեյի լանջերին խիտ անտառ էր, ձորում շամբուտներ, որտեղ վարագ էին որսում մեղիքները:

Այժմ լերկ են լանջերը, արևը խանձել է ժայռերի մամուռը, անտառի հետ անհետացել են ծառերի ստվերում բսնող խոտերը, կուրացել են աղբյուրները, որոնց երակներն անտառի խոնավությունն էին ձուլում և ջուրը ցայտում քարի ճեղքերից:

Հյուսիսային ձորում ոչ կռիվ է եղել և ոչ կոտորած: Տարիների հետ պառավել է գյուղը, ուժասպառ եղել տարիքն առած ծերունու պես: Դրա համար էլ այնքան շատ են ավերակները, դուռը հողով ծածկած գոմեր, որոնց մտուրում քանի տասնյակ տարի ոչ մի հորթ դարման չի կրծել:

Ահա երբեմնի փողոցը... Ամեն գարնան վերից իջնող հեղեղը մի քիչ խորացրել է հունը, տարիների ընթացքում դարձրել խորխորատ: Կամարակապ աղբյուրի մի պատը փլվել է, քարե խողովակից իգուր է ջուր ծլլում, որովհետև և ոչ մի մարդ չի կռանում խողովակից ջուր խմելու: Հեղեղը փորել է տան հիմքերը, կրապատը կախվել է խորխորատի վրա: Մի տարի, երկու-երեք ձյունաշատ ձմեռ, գարնան արագ հալոցք, վարար հեղեղի մի զարկ, և կփլվի խարխուլ պատը:

Աղբյուրի կողքին հին ձիթհանքն է: Մեկիքներն են շինել և ստիպել, որ շրջակա գյուղերից կտավատ հավաքեն ձեթ քաշելու: Ձիթհանքի թանձր պատերն են մնացել և կլոր քարը, որ դարձրել են գոմեշները, գիշեր-ցերեկ պտույտ սովել, քարի տակ տրորել բոված կտավատը:

Հիմա էլ ժայռի գլխին մնում են Մեկիք-Բախտամի ամարաթի բարձր պատերը, նրա բանտը, մեկիքի ախոռները, մուտքը սրբատաշ քարերից և գեղեցիկ քանդակներով: Կա մատուռի պես մի շենք, ծաղկանկար քանդակներով, հատակը սալքար, դիմացի պատին՝ ժանգոտ երկաթի օղ: Մատուռի պես այդ շենքում Մեկիք-Բախտամի ձին կերել է ռամիկի մատներով մեկ-մեկ ընտրած ոսկեհատ գարի և Իրանից, քարվանով բերած քիշմիշ:

Հյուսիսային ձորով գետ է անցնում, որի մյուս ափին այգեստանների մեջ, գունավոր կտուրներով փոքրիկ քաղաքի տներն են: Հյուսիսային ձորում, Միջին մահլայում և Գյունեյ թաղում ոչ կռիվ է եղել և ոչ էլ կոտորած: Այն ժամանակ, երբ քաղաքի տեղը շամբուտ էր և անտառ, ձորի բոլոր տներից ծուխ էր բարձրանում: Եվ երբ առաջին մովրովը հրամայեց տափարակի վրա կառուցել սպիտակ քարե գորանոցը, Հյուսիսային ձորի աստղը թեքվեց:

Գետի կամրջով գյուղից հեռացավ նա, ով ոսկի ուներ, և, երբ բարձրացան մեկիքների ջրաղացի գլուխը, մի անգամ էլ նայեցին հսկումի կանգնած ժայռերին, քոչը վայր դրին սպիտակ գորանոցի մոտ և տափարակի վրա փորեցին նոր տների հիմքը:

Այսպես առաջացան քաղաքի տները: Եվ ուղտերը, որոնք Քիրմանի շալ բարձած, ծանր հակերի տակ տնքալլով չոքում էին Հյուսիսային ձորի հրապարակում՝ փոքրիկ կրպակների առաջ, իրենց գլուխները սպիտակ գորանոցի կողմը դարձրին և շամբուտները կոխելով մտան քաղաքի առաջին փողոցը:

Այդ օրից սկսվեց և Հյուսիսային ձորի արնաքամ լինելը, որովհետև քաղաքը նստում էր կոկորդին, տները փոխում էին ամենալավ հողերի վրա, աղբյուրի ակունքից ամենից առաջ ջուր էր խմում քաղաքը:

Հյուսիսային ձորի հին կրպակները հիմա էլ մնում են, կիսով չափ խանգարված, պատերը խարխուլ, կտուրների վրա կանեփի փարթամ թփեր: Նեղլիկ փողոցներում, ուր աջ ու ձախ հին խանութների հետքերն են, մեկիքների շուկան, հիմա անցուդարձը քիչ է: Լծից բեզարած մի

եզ գործից դառնալիս գուցե վիզը քսի կրպակի սուր անկյունաքարին, վիզը քորի այնտեղ, ուր գունավոր շալի հոտը բուրում էր, որպես Իրանի սաբգա:

Սպիտակ գորանոցն այն ապահով վայրն էր, դեպի ուր մելիքների ջրադացի ճամփով գնում էին կրպակների տերերը, քաղաքում մեծ խանութներ բացում, խանութների փեղկերը ներկում, ոսկետառ ցուցանակներ կախում և ոսկիները հողե կճուճների մեջ դարսելու փոխարեն պահ տալիս բանկին:

Վաղուց արդեն համարձակ մի սովորաբար բացել էր մեծ քաղաքները տանող ճանապարհը և առաջին ապրանքի հետ ուրախ լուր էր բերել Սորոգովից ու Ցինդելից: Վերջին մելիքները հագան Սոսկվայից բերած գուլպաներ, և նրանց ջրակալած աչքերը տեսան, թե ինչպես կամարակապ ախոռում ձմռան գիշերին վրնջում է ձին, գարու մեջ փնտրում Մելիք-Բախտամի քիշմիշը:

Բերդի քարերը մեկ-մեկ ընկան, երբ տափարակի վրա բարձրացան սպիտակ գորանոցի պատերը: Մելիքների բանտում սարդը ուստայն հյուսեց, ժանգը դեղին սերմեր մաղեց բանտի երկաթ բանալիների վրա: Մելիք-Բախտամի վերջին ժառանգը մեռավ հեռու մի քաղաքում, որպես ռուսական գնդի հրամանատար:

Հյումբաթի ձորի ժայռերը տեսան, թե ինչպես գունավոր գորգերը հանեցին քարանձավներից, շալակով տարան և փոխարենը քաղաքից ստացան նավթ, շաքար: Գորգերն ուրիշ քաղաքներ ուղարկեցին: Ոչխարները քչացան, ձորում ապրողներին մնաց քաղաքում ձեռք բերել բո՛ւրդն էլ, նե՛րկն էլ և գարնանը պատրաստի գորգեր տալ բրդի տերերին:

Թվաց, թե այդ օրից տորքի երկաթներն այլ կերպ զնգացին, և երբ ձմռան գիշերով սպիտակահեր մի կին ձորի աղջիկներին հին նախշերն էր սովորեցնում, — ձմռան գիշերին ճրագի պատրույզի հետ միտում էր պառավի սիրտը, երբ հիշում էր չքնաղ գորգերը, որ տարան:

Քաղաքը մեծացավ: Հյումբաթի ձորում, Միջին մահլայում և Գյունեյ թաղում մնացին հացթուխներ, գզրար կանայք, լվացարարներ, գորգագործ պառավներ, անտառից շալակով ուրիշի համար ցախ բերող մարդիկ, սրա-նրա դռանը օրահացի աշխատող աղջիկներ և մանուկներ, որոնց ամենամեծ հրճվանքը քաղաքում օրնիբուն լվացք անող մոր վերադարձն էր, գոգնոցի ծալքում պահած համեղ պատառը:

Այսպես հավկեց ձորի գյուղի աստղը:

* * *

Մելիքների ջրադացի գլխից մեկ մեկ կարելի է համրել երեք թաղի տները, ավերակները, տեսնել, թե ինչպես դանդաղ քայլերով մի էշ բարձրանում է կաճանով, հետևից տերը բզում է, կանչում և կաճանի դժվար տեղը հրում էշին, օգնում բարձրանալու:

Գետի ափին կանայք ցորեն էին լվանում աշնան արևոտ մի օր, երբ երեք թաղն էլ քարափից դիտելուց հետո իջանք ձորը:

Խաղաղություն կար ավերակներում, կրպակներում, ձիթհանքում, ջուրն իզուր ծլլացող աղբյուրում: Ամեն տարի մի քար է ընկել պատից, մահը թեթև է թվացել, բողոք չի եղել, ոչ մի թաղ չի տեսել հրդեհ, գերանները փտել են առանց միալու, քարերը չեն շիկնել կրակից, և նստել է մամուռը: Մի կրպակի դուռ գոց էր այնպես, ասես սովորաբար տերը ճաշի էր գնացել կամ գերեզմանօրհներքի:

Ման եկանք գյուղում, տեսանք շեն տները՝ հաստ ու կենտ, պառավ շների դեղնած ատամների պես: Հարևանի ավերակ տունը դարձրել են գոմ ու մարագ: Այնքան շատ են պարապ, կիսախարխուլ տները, դարպասը գոց, ծանր կողպեքները վրան: Թվում է, թե հանդ են գնացել, ներսից ձայն չի լսվում, տան առաջ, դարպասի քարերի ճեղքում բուսել է խոտը:

Մի քանի կտուրների վրա դդում կար շարած, տեղ-տեղ արևի տակ փռել էին գունավոր լաթեր: Մի հին ու մեծ տան միակ պատուհանի քարին, արևի տակ, պամիդոր էին շարել: Եվ միակ ապացույցը, որ կարող էր համոզել, թե այդ տանն ապրողներ կան, պատուհանի կիսակարմիր պամիդորն էր:

Թեև քաղաքը հեռու չէր, եկած ճանապարհը մեզ ծանոթ, բայց և այնպես ուրիշ աշխարհ թվաց Հյուսիսային ձորի այդ անկյունը, որի բնիկները կարծես ուրիշ ցեղի մարդիկ էին: Եվ միակ հարցը, որ դառնում էր մեր գլխի մեջ, մի «ինչու» է այն մասին, թե ինչպես են մարդիկ ապրում այս քարերի տակ, ինչու՞ չեն հեռացել մի ուրիշ, հարմար տեղ. հանկարծ եթե ժայռերից մեկն ընկնի կամ մի քար գլորվի վերևից:

Բակում խաղացող երեխաները մեզ տեսան, զարմացած խաղը թողին: Երբ մեզնից մեկը ջուր ուզեց, ջուր բերող երեխայի անունը հարցրեց, թվաց, թե նա ջուր չէր ուզում, այլ ստուգում էր, թե արդյոք այդ երեխան մեզ նմա՞ն է խոսում:

— Որ տան կտուրին դդում էք տեսնում, ուրեմն էնտեղ ապրում են, — ասաց բնիկներից մեկը, որ կամրջի գլխին միացել էր մեզ: — Երեկոյան էլ կրակներով կիմանաք: Քանի ճրագ են վառում, էնքան էլ տուն կա: Մնացածը արջաբներ են:

Երեկոն հաստատեց այդ: Մութի հետ հաստ ու կենտ ճրագներ վառվեցին: Մութը չասեց մեր արջաբներում կենդանի մասին, բայց մանրիկ լույսերի թարթոցը կամացուկ պատմում էր, որ Հյուսիսային ձորում քսան ճրագ կա: Միջին մահլայի գետափի մասն է ողջ, Գյունեյ թաղի ծայրը: Մնացածն ավերակ տներ են ու մութի մեջ խառնվում են ժայռերին, և չի լինում որոշել՝ ո՞րն է ժայռ և որը երբեմնի բնակավայր:

Մեկ- մեկ հավաքվում էին հեռու թաղերից, ներս մտնում ընդարձակ սրահը, տեղ բռնում փայտե նստարանների վրա: Երբ գզիրը մի անգամ էլ պտույտ արեց փողոցներում բարձր կանչով, շներն այս ու այն կողմից ձայն տվին ու հանդարտեցին. գզիրի հետ մի քանի հոգի եկան հեռու քարանձավներից: Սրահի կիսամութում փափախները մակաղած ոչխարի պես էին, չիբուխների կրակները՝ խոտերի մեջ լույս տվող բզեզներ:

Խոսքը հողի մասին էր, հարմար մի տեղ նոր գյուղ հիմնելու մասին: Երևի շատ հնում, երբ վաչկատուն ցեղերը երկրեերկիր էին գաղթում, նոր աշխարհներ գրավում, այդ աշխարհի

մասին հազար առասպել բերնեբերան էր անցնում և ոգևորում անցնելու դժվար կիրճեր, սար ու ձոր, անջուր ավազուտներ:

Նոր գյուղի խնդիրը Հյուսիսային ձորի համար երջանիկ աշխարհի առասպելի պես էր, նրանք իրենց հանդերի անուններն էին տալիս, մեկի ջուրը գովում, մյուսի խոտը:

— Մենակ էս ձորից դուրս գանք...

Փափախների տակ պսպղում էին աչքերը, որպես չիբուխի կրակներ, երբ մեկը ծանոթ բանտի նկարագիրն էր անում և ուրվագծում վաղվա գյուղը, լայն ճանապարհը և ճանապարհի նման ազատ կյանքը:

Երբ ուշ գիշերին ծխից մթնած սրահում նախագահը քվեարկության դրեց նոր գյուղատեղը փոխադրվելու հարցը, ճրագի թույլ լույսի տակ բարձր մեկնած ձեռքերի ետև մի պահ չերևացին փափախները, թվաց, թե հսկա մի մարմին բյուր ձեռքեր է պարզել դեպի սևացած օձորքը:

Ճրագը թարթում էր լույսի հետև և տաքություն տալիս: Ճրագի հետ վաղվա հույսը ջերմություն էր սփռել սրահում: Եվ ուրախ աղմուկով դուրս եկան: Այսպես էր սկսում իր չուն վաչկատուն ցեղը անցած դարերում:

Սանդուղքի գլխին Գյունեյ թաղից մի ալևոր մոտեցավ մեզ:

— Մի ոտս գերեզմանումն է. ես կարող է չտեսնեմ էն նոր տեղը, բայց տարեք... Գնացե՛ք Հյուսիսային ձորի դժոխքից:

Սանդուղքի գլխից մի պահ նայեցի, թե ինչպես մահակով քարերը շոշափելով ծերունին կորավ մութի մեջ: Լսելի էր, թե ինչպես նա մահակի ծայրով զարկում էր քարերին, ճանապարհը փնտրում:

Կրակները չէին երևում: Մութի մեջ հազիվ էին նշմարվում գյուղի գլխի ժայռերը, մեղիքների ամարաթի պատերը: Ժայռերը թանձր ստվեր էին կախել գյուղի վրա, ամարաթը թվում էր որպես կանգուն դղյակ, որի խավար խուցերում գուցե շրջում է Մելիք-Բախտամը, որպես ուրվական...

Տիգրանուհի

Տնտեսությունը պլանով վարելու համար ձմռան մի գիշեր Վասիլը մտքում դրեց օրագրի պես մի բան պահել, նշանակել եզան վարն ու կերը, ինչքա՛ն հաց են ուտում ամեն ամիս, քանի՛ խուրձ խոտ է հարկավոր իր երկու կովին, ե՛րբ է ծնելու կովը, քա՛նի ձու է քաղաք տանում ծախելու և այլն:

Ապագա հեռանկարների մասին մի քիչ մտածելուց հետո Վասիլը շուտ եկավ կողքին և, գլուխը բարձի վրա հարմար տեղավորելով, քնեց այն խոր ու հանգիստ քնով, որպիսին երևի ունենում

է նավի կապիտանը, փոթորկից հետո նավի սարք ու կարգը դիտելով, մինչև խաղաղ նավահանգիստը:

Վասիլի տնտեսության միակ ճեղքը հարևանի պարտքն էր, և այդ ճեղքից հազար ու մի անախորժություն էր ներս մտնում, վրդովում նավի կանոնավոր ընթացքը, ճոճում, ուղղությունը կորցնում, ահ ու սարսափ տարածում նավաստիների՝ մոր, կնոջ, քրոջ ու երեխաների մեջ:

Այդ գիշեր, երբ ձմռան քամին ոռնում էր այնպես, ինչպես հազար պարտատեր միաբերան կոռնային, Վասիլի գլխում ծագած միտքը՝ օրագիր և հաշիվ պահելու մասին, անշուշտ ներքին և անքակտելի կապ ուներ պարտքի անխուսափելի հատուցման հետ: Ամենայն հավանականությամբ բարձի վրա գլուխը հարմար տեղավորելուց առաջ, նրա գլխում ծագել է և երկրորդ միտքը՝ նավի ճեղքը Տիգրանուհով ծածկելու մասին:

Նրա օրագիրը հին, թերթերի ծայրերը մաշած երազահանի լուսանցքների վրա է գրած և կազմի կողին: Վասիլն ամեն օր չի գրել: Երևում է, որ գարնան սկզբին, երբ առավոտից մինչև իրիկուն քրտնել են ինքը, գոմեշը և տան անդամները, ժամանակ չի եղել ամեն օր գրելու: Մատենագիրը բավականացել է միայն շաբաթվա կարևոր դեպքերն արձանագրելով լուսանցքի վրա, մինչև քունը հաղթեր: Իսկ գարնան սկզբին միշտ էլ քունն է հաղթել, և երկու-երեք բառ գրելուց հետո գրիչն ընկել է ձեռքից, նույնիսկ միտքը կիսատ թողնելով:

Վասիլի օրագիրը սկսվում է տան անդամների ցուցակով, որ, ըստ երևույթին, կազմված է հաջորդ առավոտյան ուտելուց հետո, քանի որ թերթի անկյունում Վասիլի բուրժ մատի հետքը կա, թաթախված ինչ-որ պղտոր և մի քիչ էլ յուղոտ հեղուկի մեջ:

Ըստ այդ ցուցակի նավի վրա ութ մարդ էր՝ ինքը, մայրը, կինը, չորս երեխան և Տիգրանուհին: Անունների դիմաց տան անդամների տարիքն է և այն կապը, որ ունի տան անդամը Վասիլի հետ: Այսպես՝ «Տիգրանուհի, քույր, 16 տարեկան»: Վասիլի կենդանի ինվենտարը երկու կով է, մի գոմեշ, ութ հավ: Կովերն ու գոմեշը անուններով են, առանց տարիքի և տան անդամների ցուցակին անմիջապես կցած: «Տիգրանուհի, քույր, 16 տարեկան» և հետո «Ծաղիկ կով»:

Որովհետև Վասիլը գեղագիտական նպատակի հետամուտ չի եղել, օրագրից չի կարելի որոշել, թե ինչպես էին Տիգրանուհու մազերը՝ սև, թե շեկ, աչքերը կապույտ էին, թե թուխ: Միակ հիշողությունը նրա արտաքինի, մասին գրված է մայիսի 6-ին. «Տիգրանուհու համար առա դեյրա»: Դիմացը նշանակված է գինը, որից երևում է, որ կտորը հասարակ չիթ է եղել:

Կա մի ուրիշ հիշատակություն, առանց ամսաթվի. «Տիգրանուհու համար չուստը չառա»: Երազահանի այդ երեսինտպված է հետևյալը. «Կոշիկ կամ տրեխ տեսանելն մեծ կորուստ է, երազն յոթն օրն կատարի»: Կարելի է ենթադրել Տիգրանուհու տխրությունը չուստեր չունենալու համար, և թե ինչպիսի երազ է թվացել մի գույգ չուստը: Ստույգ է, որ

Տիգրանուհին բոբիկ ոտքերով է գնացել քաղհանի, ինչպես նշանակել է Վասիլը մի քանի օր հետո:

Վասիլը շատ օրեր մանրամասն է գրել: Օրինակ, հունիս 11-ին նշանակել է. «Մայրս գնացել էր իր եղբոր որդու տունը դռնաղ 4 օրով: Վարսենիկը (կինս) զբաղված էր տանը մանր գործերով: Կովը տվավ 12 գրվանքա կաթ, Ծաղիկը՝ ոչ: Տիգրանուհին գնացել էր ջաղաց այլուր աղալու, բայց նոբաթ չլինելու պատճառով եկավ տուն: Չէր աշխատում գոմեշը, հանգստանալու համար գնացել էր դաշտն արածելու: Եկավ անձրև: Բաղալի տղան տվեց իր պարտքը — կես կոտ ցորեն: Առա մի բահի կոթ: Եվս մի շաբաթում հավերը 12 ձու անեցին, որից 5-ը ծախեցինք, ընդամենը 10 կոպեկ»:

Ամբողջ օրագրի մեջ հունիս 11-ը նշանավոր է երկարապատում և մանրամասն լինելով: Խոսելով ապահովագրման թերթիկի մասին, որ երևի նույն օրն է ստացել, Վասիլն ավելորդ չի համարել հետևյալ խորհրդածությունն անել. «Կառավարության կողմից եկավ շրջիկ և խոսեց ապահովագրման մասին նաև բուրժուական կողմանից: Ժողովուրդը բոլորը հասկացան միաբերան, կեցցեք դուք միություն»:

Անցյալ տարվա օրացույցով հունիսի 11-ին կիրակի էր: Ըստ երևույթին այդ կիրակին Վասիլն անմահացրել է գինով և երեկոյան դեմ փիլիսոփայել «միության» և «բուրժուական կողմանից»: Մի քանի օր հետո, հունիսի 16-ին Վասիլը գրել է. «Տիգրանուհին անորոշ աշխատանք էր անում: Գաղթականը տարավ կես կոտ ցորեն գինու դիմաց»:

Այդ ամսին Վասիլն առաջին անգամ հիշատակում է պարտքը: Գրելով, որ թրթուրն ուտում է կաղամբի տերևները, Վասիլն ավելացնում է. «Պարտքից դուրս եկանք տասը մանեթ Տիգրանուհու աշխատանքի դիմաց, ևս տվի 12 մանեթ փողով»:

Տիգրանուհու մասին տեղեկությունները հուլիսին կցկտուր են: Երևում է, որ ամբողջ ամսվա ընթացքում աղջիկն աշխատել է եղբոր պարտքի դիմաց: «Տիգրանուհին քաղհան էր անում հարևանի բոստանը պարտքի դիմաց»: «Առա եղան մի հատ: Տիգրանուհին լոբի էր քաղում պարտքի կողմից: Առա ծամոն վերքի համար: Փոր եմ արել, հետո գնացի ցախ բերելու: Ծաղիկը ցամաքեց անհայտ պատճառից»:

Հուլիսի վերջին նա գրել է. «Տիգրանուհին գնաց վերին արտը խուրձի, պարտքի դիմաց: Եվս տվի ձեռաց 3 մանեթ»: Թեի՞նչ խուրձ է վերին արտում և ի՞նչ աշխատանք է արել Տիգրանուհին այդ արտում, — պարզ չի երևում: Նույն օրը Վասիլը գրել է. «Վարսենիկը հիվանդ է: Տիգրանուհին եկավ ոտքին վերք: Առա ծամոն վերքի համար»:

Վարսենիկի հիվանդությունը վերջացել է հաջորդ օրվա լուսաբացին: Վասիլը գրել է. «Ծնվեց ինձ ևս մի աղջիկ»: Եվ ուրիշ ոչինչ: Այդ ամբողջ շաբաթը նա մի նախադասություն է նշանակել. «Պարտքից մնաց քառասուն»:

Աղջիկն ըստ երևույթին մի շաբաթից ավել չի ապրել: «Գիշերս մահացավ նորածինն առանցի անունը դնելու», — գրել է Վասիլը: Հին երազահանը նույն երեսի վրա, Վասիլի գրածից մի քիչ ներքև ասում է. «Երազն բարի է և կատարվի ավուրն», իսկ Վասիլը դիմացը նշանակել է. «Առա

կադին երեխաների համար 16 կոպեկ, ևս նավթ, գրվանքում մի կոպեկ պակաս, գումարով 30 կոպեկ»:

Տիգրանուհու մասին հետագայում եղած հիշումները միշտ էլ «պարտքի դիմաց» են կամ «պարտքի կողմանից»: Նա բուրդ է լվանում, կալ է կալսում, լոբի է քաղում բոստանում: Ինչ-ինչ նկատառումով Վասիլը կարեվոր է համարել օգոստոս 21-ին նշանակել, որ այդ օրը Տիգրանուհին չի աշխատել, «ոտքը մտել է փուշ»:

Օգոստոսը Վասիլի տարեգրության մեջ նշանավոր է դրամական հաշիվներով: Համարյա ամեն երեսի գրել է փոքրիկ հաշիվներ՝ օրվա ծախսը. «Հնձվորին մի օր ներքի արտում մի մանեթ 60 կոպեկ», «Մանուչարից առա գերանդի, պարտք մնացի 60 կոպեկ», «ջրվորներին մի փութ ցորեն»:

Վասիլի մատյանում Տիգրանուհու չուստերի մասին մի անգամ էլ հիշատակված է օգոստոսի վերջին: Թեև Վասիլը օրագիրը շարունակել է մինչև տարվա վերջը, սակայն շատ քիչ են հիշատակումներ Տիգրանուհու և նրա չուստերի մասին:

Վերջապես Վասիլը գնում է մի գույգ չուստ, սակայն Տիգրանուհու անունով գնած չուստերը դառնում են Վարսենիկի սեփականություն, իբրև թե նրա ոտքին մեծ լինելու պատճառով: Այդ առթիվ շատ մակերեսային դատողություն է արել Վասիլը, մոտավորապես այն ձևով, թե աշխարհը փուշ է, լավությունն էլ է կորչում, վատությունն էլ:

Չենթադրե՞լ արդյոք, որ ընդհարում է եղել Վարսենիկի և Տիգրանուհու միջև չուստերի համար, մեկը լաց է եղել, նորից բոբիկ ոտքերով («առի ծամոն վերքի համար»), արտը գնացել «պարտքի դիմաց», մյուսը չուստերը պահել է հայրական տնից բերած սնդուկի մեջ: Ինչպե՞ս հասկանալ Վասիլի գրածն այն մասին, թե «Տիգրանուհին խռովեց, զոռով բերեցինք կալատեղից»:

Սեպտեմբերին ծնում է Վասիլի երկրորդ կովը: Այդ օրը նա ուրիշ բան չի արձանագրել: Սեպտեմբեր ամսվա նշանավոր դեպքերից է և խոտի հաշիվը: Անցյալ տարի ցանած առվույտը երկու անգամ հարելուց հետո Վասիլը շատ մանրամասն էլք ու մուտքի հաշիվ է կազմել: Եվ մուտքը գերազանցել է («Մաքուր եկամուտ խոտի կողմանից»):

Մի շաբաթ հետո ստացած գարու մասին գրելիս, հանկարծ մի՞ տն է ընկել Տիգրանուհին, թե գարու հաշիվն անելիստանը վայնասուն է ընկել, ձեռքը դողացել է, ծածկել է երազահանը, վեր կացել: Ինչպե՞ս է եղել, այդ ամեննին հայտնի չէ: Գրված է միայն հետևյալը.

«Տիգրանուհին մահացավ առանցի կարծիքի, տեղոց տեղ, լավ թաղեցինք. եղավ ծախս ութը մանեթ փողով, ևս մի փութ գարի տերտերին, գումարով 9 մանեթ 70 կոպեկ: Նաև առի երկու մոմ»:

Տիգրանուհու մասին էլ ուրիշ ոչինչ: Տասնվեց տարի ապրեց, աշխատեց, մահացավ նույնպես հանկարծ, ինչպես այն նորածինը, որի մասին հուլիսի վերջերին հայրը գրել է՝ «Գիշերս մահացավ նորածինն առանցի անունը դնելու»:

Օրագրում Տիգրանուհու մահվան առթիվ ուրիշ մանրամասնություն չկա: Վասիլը երազահանի այդ երեսն էլ շրջել է նույն բուք մատով, որի կնիքը կա երազահանի շատ երեսների վրա:

Հաջորդ երեսը, որ գրվել է երկու օր հետո սկսվում է այսպես.

— Պարտքից մնաց տասնչորս...

Եվ բատրակը թույլ տվավ իրեն...

Սրապը տավարը տեղավորեց, դավթարը կոնատակն առավ և գնաց կանցելար:

— Սրա՛պ, ճրագը վա՞ռ թողնեմ, — հարցրեց մայրը, ասեղի ծայրով պատրույգը վեր հանելով:

— Կարող ա ետանամ, գործս շատ ա էս գիշեր:

Մի քիչ հետո մայրը ճրագը հանգցրեց, մտավ վերմակի տակ, կամաց կսկծալով, որ Սրապի գործը շատ է, աչքերը գիրը կտանի:

Կանցելարում Սրապը ճրագը վառեց և կոնատակի դավթարը բաց արեց: Անգիր գիտեր Մրոցում ով ինչ ունի, քանի՞ մանեթ հարկ է ընկել, գյուղում ի՞նչ է պատահել հերու, մեկել տարին, հունիսին, հուլիսին:

Սրապը սպիտակ թղթի վրա սկսեց շարել. «Գյուղումս գոյություն ունի փօկ և խորհրդի պատուհանները քցված են. կա և սանիտարական սեկցի 6 անդամով, որից մարդ հինգ հատ և մի կին»:

Մի քիչ էլ մտածեց, նայեց կանցելարի սևացած օձորքին, աչք ածեց չորս կողմ, ասես պատերի քարերի վրա փնտրում էր գրելիքը: Ունքերը իրար հավաքեց և շարունակեց.

«Գյուղս ունի ելից և մտից մատյաններ և գրությունները մտնում են և դուրս են գալիս՝ ինչպես կարգն է»:

Վերջակետից հետո մի երկու անգամ ծոծրակը քորեց, թաթախեց թանաքը, մի սատկած ճանճ ընկավ գրչի ծայրին, մատով ճանճը դեն գցեց և հերստած գրեց.

«Նաև գյուղումս հակախորհրդային հեղափոխականներ չկան»:

Էլ ուրիշ շատ բան գրեց Սրապը, գրեց, որ մի կրահոր են շինել, որ անասունների մեջ հիվանդություն չի եղել, քերծից երկու եզ է գլորվել, գողություն չի եղել, գրեց, որ «գյուղս աստիճանաբար լավանում է» :

Կավե ճրագի պատրույգը վառվում էր, լույսը մերթ աղոտանում էր, մերթ զորանում, պատերի վրա ճրագից ստվերներ էին թրթռում:

Սրապը կանցելարի մտից մատյանի մեջ մտցրեց և «շրջաբերական միլպետից ամուսնացողների մասին կյանքի մեջ կիրառելու, նաև աղվեսի մորթին թանկ ծախելու մասին», հետո դուրս եկավ, նստեց կանցելարի դռանը:

Տներում ճրագ չկար, հոգնած մրափով քնել էր գյուղը: Մրոցը՝ հեռու ձորում ընկած, կուչ էր եկել քերծերի տակ, տապ արել: Գյուղի ներքի ծայրում մի շուն կաղկանձում էր:

Նայում էր Սրապը քնած Մրոցին, հովը ծեծում էր բաց կուրծքը, և Սրապը լիաթոք շնչում էր ամռան գիշերվա զովությունը: Դուրս եկավ, որ ամբողջ գյուղում միայն ինքն է արթուն, գրում է գյուղի մասին, և ճրագը կանցելարի պատուհանից անթարթ աչքի պես նայում է գյուղին:

* * *

Սրապը ներս մտավ, գրածը կարդաց, հանգ արեց ճրագը հանգցնի, բայց միտն ընկավ Դավթի բատրակը և օրվա զրույցները նրա մասին:

Գրե՛լ թե ոչ: Կիմանան, Մրոցը մատի փաթաթան կշինեն, իսկ թե չգրի, վայ թե երեսովը տան, որ գյուղում եղածը ծածկել է և չի գրել:

Դավթի բատրակը՝ Տիկոն, բոյը կարճ, բրդոտ, ոնց որ սարի արջ: Խոսելիս գլուխը կախում էր, աչքերը գետին գցում, խոսքի կեսը կուլ տալիս: Տիկոն փոքրուց չոբան էր: Գյուղում նրան տեսնելիս տնագ էին անում:

— Տիկոն ուլի հետ ա ծիծ կերել, — ասում էին, ծիծաղում: Տիկոն էլ էր ծիծաղում: Իբրև թե Տիկոյին մայրը չի ծիծ տվել, այլ մի պառավ այծ:

Գուցե Տիկոյի մասին գյուղում ուրիշ խոսք ու զրույց չլիներ, բացի այդ հանաքից, որ հազար անգամ էին ասել, եթե Տիկոն չաներ այն, ինչի մասին գյուղում խոսում էին:

— Տեսա՛ր ինչ արեց Տիկոն...

— Էն բրդոտ քոթոթը...

— Տիկոն էլ գյուղում չի երևա՛, -ասում էին ընկերները:

Երկու օր առաջ Տիկոն թողել էր տիրոջ տունը, ոչխարը՝ փարախում, մահակն առել ու լուսաբացին դուրս էր եկել գյուղից:

Երեկոյան Սրապին իմաց էին տվել, որ Տիկոն չկա, և Դավթի ոչխարը ուրիշն է տարել: Սրապը մարդ էր ուղարկել Տիկոյին փնտրելու, մարդը վերադարձել էր առանց հետքը գտնելու:

— Տեսնես սարն անցավ ո՛ւր գնաց...

Սրապը մթնով գնացել էր Դավթի տունը, հարցնելու, թե ի՞նչ է եղել:

— Մանո՛ւշ, պետք ա բուրն ասես, թե չէ վրադ պրատակով կկազմեմ, վերջը դու գիտես,

— սպառնացել էր Սրապը, բայց պառնալիքը չէր օգնել:

Մանուշը մի գլուխ լաց էր եղել, երդվել, որ սուտ լուր է, թշնամու սարքած, որ Տիկոն այդ գիշեր գոմումն էլ չի քնել, ոչխարի փարախումն է եղել:

Սրապը տեսել էր, որ հնար չկա, չի ասում:

— Դու գիտես, Մանուշ, Դավիթի պատասխանը կտաս: Ես իմ քննությունը վերջացրի:

Ասել և տնից դուրս էր եկել:

Բայց գյուղում ուրիշ բան էին պատմում: Հարևան կանայք փսփսում էին, պառավները չանչ էին անում դեպի Մանուշը:

— Ցեղդ լիրբ ա, Մանուշ, — ասում էին նրանք չանչ անելիս:

Ո՞վ էր իմացել, ո՞վ էր տեսել այդ բոլորը, — Սրապը այնպես էլ չիմացավ: Երբ նրան հայտնեցին, թե գյուղում այդպիսի բան է պատահել, Սրապը նախ չհավատաց:

— Տիկոն չի անի, նամուսով տղա է, — ասաց: Բայց լուրն ավելի էր տարածվում: Առավոտ կանուխ ջրի գնացած կանայք վկայում էին, որ տեսել են Տիկոյին Մանուշի տնից դուրս գալիս, չոբաններն ուրիշ բան էին ասում, թե Մանուշը Տիկոյի պաշարում միշտ յուղ ու պանիր էր դնում, գուլպա է գործել նրա համար, թե Տիկոն սարում ասել է.

— Այ մի Դավիթը գնար քաղաք, ես էլ փարախում չէի քնի:

Փողոցում մի քանի ալևոր մարդիկ Սրապին հանդիմանել էին, թե Մրոցն իր օրում այդպիսի բան չի տեսել:

— Մեր գյուղի իշխանն էլ դու ես, — ասացին, — կտրի՛: Միանգամից կտրի արմատը, որ էլ չժառանգի, գյուղս չվարակի...

— Կանեմ, ապեր, կանեմ, քանի ես կամ, գյուղումս պետք է լրբությունը ջնջվի,

— հայտարարեց Սրապն ալևորներին և մտքում որոշեց անելիքը:

Հենց այդ երեկոյան էր, որ նա գնաց Մանուշի մոտ՝ քննության: Երբ սպառնաց և տեսավ, որ սպառնալիքն էլ չի օգնում, դուրս եկավ:

Ճանապարհին Սրապը հիշեց, թե ինչքան գեղեցիկ է Մանուշը և մի պահ զարմացավ, կարծես նրան առաջին անգամն էր տեսնում:

— Անիրավիդ աղջիկը քաշած պատկեր ա, էլի՛, — մտածեց Սրապը և քայլերն ավելի արագացրեց.

— Հապա թե Դավիթն իմանա...

Սրապը երբ մտավ կանցելար, ուզեց ճրագը հանգցնի, միտն ընկավ Տիկոն, Մանուշը, գյուղի զրույցը: Պե՞տք է հայտնել, թե՞ ոչ:

Մեկ էլ մտածեց Սրապը, մոտեցավ գրածին, գրիչը թաթախեց և սկսեց գրել շրջմիլպետին.

«Մույնը տարվա հունձին գյուղիցս բացակայում է Դավիթ Խաչիեյանը, որն որ գնում է և գյուղումս մնում է Դավիթի կնիկ Մանուշը, նաև նրանց բատրակը»:

Մինչ այստեղ Սրապը գրեց առանց դադար առնելու: Գրչի ծայրով վեր հանեց ճրագի պատրույզը, քունքը քորեց և շարունակեց գրել.

«Եվ Մանուշն ուրբաթ գիշերը մնում է մենակ, որն որ քնում է իր սենյակում: Եվ Մանուշը գոմից կանչում է բատրակ Տիկոյին և ասում, որ ինքը վախենում է մենակ քնելու, և քնում են միասին»:

Սրապն ուզեց հերիք համարի գրածը, բայց նորից կարդաց և ավելացրեց.

«Եվ բատրակը թույլ տվավ իրեն մինչև այն աստիճան...»:

* * *

Երբ դավթարը կռան տակ Սրապը քնած Մրոցի փողոցներով գնում էր դեպի տուն, ճամփին միտք անելով, — նրան այնպես էր թվում, թե մի ծանր քար գլորվել է իր խղճից: Ջեկուցման մեջ ասված է այն ամենը, ինչ որ պատահել է գյուղում:

Սենյակի մթնում տրեխները հանելիս մի անգամ էլ Սրապի միտն ընկավ Մանուշը, և ինքն իրեն ասաց.

— Անհրավիղ աղջիկը քաշած պատկեր ա, էլի՛ ...

Մուրոյի «գրույց»-ը

Երկրորդ օրն էր՝ Մաղդայում էինք. Ալագյազի լանջի ամենաբարձր գյուղերից մեկում, որտեղից բացվում է հիանալի տեսարան դեպի դաշտը: Ներքև փոված էր Արագդայանի տափարակից մինչև Անի կայարանը հասնող ընդարձակ տափարակը, գյուղերն ու քաղաքները, որ ցամաք դաշտում կանաչ պարտեզների էին նման, երկաթուղու սպիտակ կայարանները, անբաժան ակացիաներով ու բարդիներով:

Ես և ընկերս նստել էինք քարին, հիացմունքով դաշտին էինք նայում և փորձում գտնել ծանոթ գյուղերը: Արևը կախ էր ընկել մայրամուտի կողմը: Սարից գով քամի էր փչում, ողջ դաշտը ողողված էր արևի լույսով, և արծաթի հալոցքի նման պսպղում էր ոչ միայն Արաքսի օձանման հոսանքը, այլև մի քանի փոքրիկ լճակներ ու գյուղական առուներ:

Մեր հետևը Մաղդան էր՝ տափարակ կտուրներով նոր տներ կանաչների մեջ: Երկու կին կտուրի վրա ցորեն էին քամում: Օդը ջինջ էր և թափանցիկ. արևի տակ փայլվում էին ցորենի քիստերն ու թեփը, երբ ոսկեգույն փոշու հետ խառնված ցորենը կանայք մաղում էին և օրորվում:

Մեզնից մի քիչ հեռու արտերն էին: Ոտքերը վեր քշտած մի մարդ ջուր էր անում: Լսում էինք, թե ինչպես էր բահը զրնգում, երբ խրվում էր ավազոտ հողում: Ձորակից երգի ձայն էր լսվում:

Կռունկն իջել է գյուղին...

Յարս ման կգա չոլին...

Երգը մերթ ընդհատվում էր. մերթ շարունակվում: Ընկերոջս հետաքրքրությունը շարժեց այդ:

— Ի՞նչ անելիս կլինի էն երգողը, — հարցրեց նա: Ես փորձեցի երգի ընդմիջումներից որոշել, բայց չկարողացա: Ընկերս չհամբերեց, մի քայլ արեց ու նայեց ձորակի կողմը:

— Հնձվոր է, — կանչեց նա: — Հենց որ կռանում է, լռում է...

Մեր գլխավերևը՝ բլրակի ետևից, լսվեց մի ձայն՝ «հոլե՛, հոլե՛...»: Մեկը սուլեց: Ես նայեցի նրա: Ոչխարի հոտը բլուրից իջնում էր: Մի այծ բարձրացել էր քարի գլուխն ու տմբտմբացնում էր միրուքը: Բլրակի գլխին կանգնել էր հովիվը՝ մահակին կռթնած: Կանգնել էր արձանի նման ու նայում էր մեզ: Երևում էր, որ նա վաղուց է տեսել մեզ: Ապա սկսեց իջնել: Հեռվից արդեն նկատելի էր, որ նա կաղում է:

— Ես կաղ չորբան կյանքումս չեմ տեսել, — ծիծաղեց ընկերս:

Հովիվի հագին տեղական, թևերը կտրած «փոթ» էր, մորթը դեպի դուրս: Պայուսակը ցնցվում էր, երբ նա քարից քար էր թռնում:

— Տեսնես էս սարի գլխին նա մեր օրերից ի՞նչ գիտե, — ասաց ընկերս ու ափսոսանքով ավելացրեց. — Չվին չեմ տեսնում, թե ունեցել էր՝ փչել կտայինք...

Հովիվը մոտեցավ:

— Բարի տեսանք, — ասաց և գամփոփն սաստեց: Շունը նստեց:

— Անունդ ի՞նչ է, — հարցրեց ընկերս:

— Մուրո՛:

— Մուրո, բա շվի չունե՞ս:

— Փո՞ղ: — Եվ ծպացրեց:

Նրա մի ոտը կարճ էր: Կանգնելուց մատերի ծայրը հազիվ էր գետնին դիպչում: Դեմքը ծաղկատար էր, ձախ աչքի տակը՝ ճոթոած: Նրա զգեստը, գդակը, դեմքը, ձեռքերը համարյա հողագույն էին, արևից խանձված, քամուց ծեծված: Սակայն մի քաղցրություն կար նրա միամիտ, մի քիչ կոշտ դեմքին:

Մուրոն նստեց:

— Մուրո, կարդալ գիտե՞ս: — Նա ծիծաղեց:

— Ուստի՞ ց:

Ընկերս սկսեց հարցուփորձը: Մուրոն գյուղի հովիվն էր: Գյուղում մի «քոլիկ» ունի, որի դուռը դեռ չի կախել: Քնում է ոչխարատիրոջ տանը՝ հերթով: Ոչ ոք չունի: Մասունում էլ որբ է եղել:

Հանկարծ ընկերս հարցրեց նրան.

— Մուրո, դու Լենինի անունը լսած կա՞ս...

— Հրա իմա՞ լ, — մի քիչ սրտնեղեց նա: — Ես Լենինի գրուց լե գիտեմ...

— Ի՞նչ գրուց, մի ասա լսենք, — խնդրեց ընկերս: Մուրոն ամաչելով մեզանից «ծգարա» խնդրեց ու սկսեց.

— Լենին ուռու էր: Յուր հեր լե չքավոր էր, պապ լե. գնաց կարդալու, էս յան, էն յան, մի հուսումարան ոռաստ էկավ, ասավ՝ չքավոր եմ, ինձի կառնե՞ք, կուզեմ կարդացվոր էղնիմ: Առան. մի քանի վախտ կարդաց, որ ուսում թամմեց, խելքի էկավ:

«Որ խելքի էկավ, իմացավ, թե աշխարհքի վնաս ուստից կեղնի: Մտածեց, մտածեց, տեսավ, որ վնաս ուռուսի թագավորից կեղնի: Թոփ արեց իրենց հուսումարանի տղոց, թե՛ ընկերներ, էնքան որ կարդացվոր եք, իմա՞ լ կեղնի, որ չքավոր դատը դատի, հարուստն ուտի, ինք մնա չլուտ, սոված, ռութ, մի կարկատած լեֆ լե չունի, որ մեջ պառկի:

«Ընկերներ ասին. էղեր, չէղեր է, էղպես էղեր է, էղպես լե մացել է: Լենին ասավ. աշխարհն էսպես չի մնա, էսօր ամպ է, էգուց պարզ արև: Մինչի մենք ընկերություն չանենք զիրար, թագավոր լե մզի կմորթե, հարուստ լե մզի կճնշե, հող լե մզի չօգնե: Մկրատ իրեն է, կտոր լե իրեն է: Զուղր ուղիղություն կասեմ, որ մինչի թուր հարուստի բերան չառնի, պարզ խոսք չի ասի:

«Ընկերներ համոզվեցին, ասին կազմակերպություն սարքենք: Սարքին. Լենին ասավ, ընկերներ, ուժով կացեք, որ պիտի կռիվ տանք:

«Էդ վախտ թագավոր մի հավատարիմ մարդ կունենա: Կկանչի էդոր, կասի, որ երթա պտուտ գա երկիր. կուզեր իմանա, թե՛ ժողովուրդն ի՞նչ կասի չի ասի թագավորից: Էդ մարդ յոթ տարի ման կգա, վերջը կգա թե՛ թագավոր, լավ խոսք քիչ իմացա: Թագավոր թախտից կիջնի, թե ինչ տեսել էս, չես տեսել՝ զմմեն լե պատմի:

«Կասի՝ թագավոր, իմացած եղիր, որ էսպես տավերկու տարեկան մի տղա, անուն Լենին, քեզ փորձանք կբերի: Թագավոր վախուց հրաման էտուր, թե տավերկու տարեկան Լենին քշեք արտոյան...»:

Արևը թեքվում էր կարմիր ամպի ետևը, իբրև հոգնած հնձվոր, որ վրան է առնում թաղիքը: Ճկում էին ծտերը, քարից քարթոչում, կարծես չէին ուզում, որ երեկո լինի:

Մուրոն ծուխը խոր քաշելով, շարունակեց.

— Քշեցին արքայան, էլի չխրատվավ: Լենինի ախպեր, որ իմացավ, թե պատի ախպեր արքայան է, ասավ. Էլնիմ էրթամ, ինչքան թագավոր կա մորթեմ: Էդ խաբար լե շուտով հասցուցին թագավորին, թագավոր էս անգամ կատողավ, ոտքգետին զարկավ՝ թե բռնեք բերեք, իդա մանչ վի՞ր է:

«Բռնին բերին: Թագավորը հարցուց՝ ո՞վ էս, ասավ՝ Լենինի ախպերն եմ. ասավ՝ անունդ ի՞նչ է, ասավ՝ Ալեքսան: Աս խոսք ասել էր, չէր ասել, թագավոր թուր հանեց զարկեց, արյունք ծով արեց: Լենինն իմացավ, ասավ. «Վա՛յ, իմ Ալեքսան...»: Շատ արցունք թափեց ախպոր համար, բայց էլի ուժովցավ, ասավ՝ ընկերներ, եկեք գազեթ սարքենք:

«Ընկերներ համոզվան, գազեթ հանին, ասին՝ դու ամբողջի գլխավորն էլի: Լենին ասավ՝ թե կոնիվ պիտի տանք, ով գենք չունի, թող առնե, ուժով միանանք, թագավորի վրա քշենք: Էս էլ որ իմացավ թագավոր, կատողեց, մարդ ճամփեց, որ արքայան Լենինին մորթեն:

«Էս անգամ չքավոր բանվորներ ասին, որ թագավոր մեր Լենին սպանե, հաբա մզի ուղիղություն ո՞վ ցուց կիտա: Չընք թորգի, ասին, մենք լե կերթանք կոնիվ կիտանք թագավորի վրա: Լենին ժողովք արեց, նամակ գրեց զմենն չքավորբանվորներուն, թե պատրաստ կացեք, էս ֆլան ամիս կոնիվ կերթանք թագավորի վրա:

«Առավ իր ընկերներ, իր գենք կապեց, էդ ֆլան ամիս Լենին էկավ ուռուս թագավորի պալատ: Կանչեց՝ է՛յ, էս արքայան Լենինն եմ: Ուժեղ կպան զիրար, շատ արյուն թափին: Լենինի թուր ճեղքեց թագավորի գլուխ, երկու կես արավ, թագավորին տապալեց, էնոր տուն, քուֆաթ զարկեց, ջարդեց, լավ հողեր, լավ դուքրններ, ինչ որ թագավորն ուներ, զմենն ոսկի, հարստություն բաժանեց չքավորներուն, ասավ՝ գնացեք ձեր քեֆին ապրեք... Չքավոր բանվորներ ռահաթցան: Լենին հավաքեց իր ընկերներ, ժողովք նստան, որոշում գրին, որ էլ կոնիվ չէղնի: Էլավ մի բարձր քար, ասավ:

— Ժողովուրդ, խաղաղ ապրեք: Էլ մզի կոնիվ չկա...

«Եղավ խորհրդային իշխանություն...»:

Մուրոն լեց ու, գլուխը ոչխարների կողմը դարձնելով, հոտի առաջնորդ այծի վրա կանչեց այնպես, որ հատուկ է լեռան հովիվներին և որի հնչյունը ոչ մի կերպ չի կարելի տառերով գրել: Տեսնելով, որ կանչն անհետևանք անցավ, Մուրոն նստած տեղից քար շարտեց այծի կողմը:

Մարմնի մյուս պակասություններից բացի, Մուրոն նաև ձախլիկ էր: Սակայն այդ նրան չխանգարեց քարը հասցնելու ճիշտ այն կետին, որ հարկավոր էր՝ այծը հետ տալու համար: Եվ ոչխարներն էլ այծի հետևից գլուխները դարձրին դեպի արևմուտք:

— Մուրո, իսկ ի՞նչ պատահեց Լենինին հետո, — անհամբեր հարցրի էս:

— Զրուց չխլսավ դիս, կեցի... — Եվ շարունակեց.

«Թագավորին որ զարկեց, հարուստ չիլսավ: Որ փախավ, որ լե ահուց մահացավ: Մնաց մի հարուստ մարդ: Ջօր նստեց միտք արավ, գիշեր չուրի լուս միտք արավ, թե հնարքով Լենին ջնջի հողի երեսից: Վերջը հնարք գտավ: Կանչեց մի աղջիկ, ասավ՝ աղջիկ, ոսկի կուզե՞ս. ասավ՝ կուզեմ: Աղջիկ էլավ գնաց Լենինի դռան մոտ կեցավ: Պահապաններ էլան հարցրին՝ աղջիկ, դու վի՞ր ես. ասավ՝ չլուտի աղջիկ եմ, Լենին իկա խնդիր ունեմ: Լենին իլավ դուրս, ֆայտոն նստավ: — Ֆայտոն նստեր էր, չէր նստեր, աղջիկ էզարկ. Լենին ասավ՝ դրան մի սպանեք, իմացեք, թե ո՞վ ճամփեց: Իմացան, որ էն հարուստ ճամփեց, հարուստի փորփառը լե տրորին, եղավ հավսար:

«Մի քանի վախտ անց Լենին հիվնդցավ: Որ հիվնդցավ, կանչեց իր ընկերներ, իր կնիկ, իր գորք, ասավ՝ ընկերներ, ես կմեռնեմ, իմ խրատներ, իմ խոսք կմնա աշխարհի երես:

«Լենին մեռավ... Յոթ օր, յոթ գիշեր սուգ արին, տարան մի բարձր տեղ թաղին, որ արևուց մոտ էղնի...»:

Մուրոն տեղից վեր կացավ, պայուսակն ուսը նետեց:

— Համլա գրուց (այսպիսի գրույց), — ասաց և խոնարհ գլուխ տալով հեռացավ, փայտը քարեքար դիպցնելով: Քայլելուց նա ցնցվում էր, կարծես ամեն քայլափոխին պիտի ընկներ, եթե մահակը քարին դեմ չտար:

— Տղա լաո, իդա կուտ (ցորեն) վի՞ր է, — առուների մոտից կանչեց մեկը:

Մուրոն հավաքում էր ոչխարը: Լսելի էր նրա մեղմ սուլոցն ու ձայնը.

«Հոլե՛, հոլե՛ ... քըսս, քըսս...»: Քիչ հետո ոչխարի գլուխը թեքեց դեպի գյուղը:

— Հը, ո՞նց էր... — հարցրի ընկերոջս:

— Երբեք չէի սպասի...

Մենք նստեցինք, մինչև իրիկվա նրբին լազուրը հավկեց մութի մեջ, թանձրացավ խավարը, և դաշտն ու դիմացի լեռնաշղթան սուզվեցին մթնում: Արաքսի արծաթ գոտին նիրհող թռչունի նման պահվեց եղեգնուտների մեջ:

Եվ ինչքան թանձրանում էր մութը, այնքան վառ էին փայլփլում էլեկտրական լույսերի շղթաները: Ահա Երևանը, Մարդարաբատի կայարանը, Վաղարշապատը, Այդրի ջրհանը:

Կարծես մութ օվկիանի վրա լողում էին հրավառ նավեր...

Ձորերի լույսը

Տեղատարափ անձրևին նա բախեց տան դուռը: Ներսը քնել էին որդին, հարսը և թոռը: Ապա անձրևախառն քամին ծեծեց դուռը, ներսում ճրագ վառեցին: Դուռը բացվեց, և անձրևի տարափի հետ տուն մտավ Սիդերո Սավվան:

Նա գործիքների կաշվե պայուսակը դրեց անկյունում, կախեց երկաթե ձողով կավե ճրագը, որ հանգցրել էր քամին: Եվ ասաց որդուն.

— Լազր, որդիս, ես եկել եմ, որ գնամ, որովհետև երևաց այն նշանը... Ես քնեցի գետնի տակ և երբ զարթնեցի, տեսա հանգում էր իմ ճրագը: Հետո դուր-դուր մի ձայն եկավ, Լազր, մի գորավոր ձայն...

Որդին հասկացավ, որ հայրը մահամերձ է: Այն երկյուղը, որ համակել էր հորը, անցավ որդուն, անցավ և հարսին: Կարծես դռան շեմքին ինքը մահն էր՝ անձրևախառն այդ փոթորկին, երբ կայծակի հրեղեն լախտը խփում էր լեռների լանջերին:

Հայրը զգեստները հանեց, մաքուր լվաց ձեռքերը և երեսը, հանձնեց իր զարմանալի մուրճը, հագավ սպիտակ շապիկ, և երբ եղավ լուսաբաց, օրորալով դուրս գնաց գերեզմանատուն: Նրա հետևից գնացին սարսափահար բարեկամները, որոնցից ոչ մեկը չհամարձակվեց հետ պահել նրան: Նրանք գիտեին, որ Սիդերո Սավվան, որ կնշանակի Երկաթ Սավվա, — ուրիշի խոսքով երբեք հետ չի դարձել մի անգամ բռնած ճանապարհից: Կամրջի վրա որդուն ասաց.

— Լազր, այս գետի ափին մի աղբյուրի ջրի մեջ կփնտռես իմ մեծ դանակը և որտեղ գտնես, գնա՝ այնտեղից ինչքան թոչում է մեղուն և կգտնես մեծ գանձեր քեզ և աշխարհի համար...

Հետո համարյա վազելագ բարձրացավ գերեզմանատան բլուրը և ընկավ, ինչպես հասկը՝ մանգաղի զարկուց: Նա պառկել էր կողքի վրա, երեսը դեպի իր կնոջ խոնավ ոսկորները: Պառկել էր մաքուր շապիկով, ինչպես ամուսնության առաջին գիշերը:

Եվ դեռ ուրիշ առասպելական զրույցներ հերոսացնում են այն զարմանալի վարպետին, որից մնում է միայն երկու քանդակ և պողպատե մի գործիք: Իսկ ինչ նրա գերեզմանն է, այդ խառնիխուռն թափած քարի փշրանքներ են, մնացորդը այն նշանավոր արձանի, որ բարձրացրել է ինքը՝ վարպետ Սավվան իր կնոջ գերեզմանի վրա՝ մարմարից, բազալտից և մոխրագույն կրաքարից:

Այդ մահարձանի վրա քանդակել է նա երկու ողկույզ, մյուս էջին՝ մի նիհար բորենի, սուր ժանիքներով, մի այլանդակ գազան, որ նայում է նույն այդ ողկույզներին: Երրորդ երեսին միայն բորենին է, ավելի նիհար, ավելի ահավոր, ցցել է դունչը դեպի երկինք, և թվում է, թե ոռնում է մենակությունից և ահից: Վերջին երեսը պարապ է, և միայն շրջանակներն են հիշեցնում չորս կողմի համաչափությունը:

Ցանկացել է Սավվան ասել, որ նույնիսկ բորենին կանհետանա և կմնա տիեզերական լռությունը՝ անմարդաձայն և անշունչ, երբ բորենին ոչնչացնում է ծաղկած այգին: Գուցե

հոգնել է բազուկը և այլևս չի գտել ոչ մի գաղափար պատկերելու վերջին ամայությունը: Բայց նա ձև է տվել ամբողջ արձանին. այդ նետ է, սուր ծայրը դեպի երկինք, կարծես ահա պիտի թռչի նետը և մեխվի երկնքի կողը:

Մի ջերմեռանդ հույն, որի մոտ են եկեղեցու բանալիները, երբ ցույց տվեց Սավվայի երկրորդ հիշատակը, ասաց, որ այդ սուրբ Գևորգի գլուխն է: Միամիտ մարդ... Եկեղեցու մայր դռան վերևը, Սավվա Սիդերոն քանդակել է կանացի մի գլուխ, մի լուսավոր երես, որի փափուկ այտերի վրա կան փոսիկներ, և աչքերը ժպտում են: Երկու ֆալլուս գրկել են կնոջ պարանոցը և թվում է, թե հենց այդ է նրա ժպիտի պատճառը:

— Իսկ սրանք ոսկորներ են խաչի նման... որովհետև Սավվան մեծ վարպետ էր և սուրբ մարդ,
— հավատացնում էր այն ջերմեռանդ հույնը, ձեռքին ծանր բանալիները:

Երբ «Ոսկե գահի» բարձրության վրա Լազրը դողողոջ ձայնով երգեց իր հոր՝ Սավվա Սիդերոյի գովքը, մի քաղցր երգ, որ հորինել էին նրա բարեկամ վարպետները, ես լսում էի խաղի վերջին անընդհատ կրկնվող «Սավվա... մարմարա... Սավվա Բարբարա», որ նշանակում էր.

Սավվայի սիրած մարմար...

Սավվայի սիրած Վարվառ...

Իմ աչքի առաջ ելնում էր երկու ողկույզը և բորենին, ամայի անապատը, ապա նրա կինը՝ սպիտակ Բարբարան, կնոջ մարմարե պարանոցի վրա իբրև ժանյակ անարատ ֆալլուսը:

2

Որդին գնաց հոր ճանապարհով:

Նա ևս դարձավ քարի վարպետ, սակայն չէր սիրում այն, ինչ Սավվա Սիդերոն՝ մահարձաններ և քանդակներ եկեղեցիների վրա: Նա երբեք չմտավ եկեղեցի, գուցե նրա համար, որպեսզի չտեսնի հոր քանդակը և չհիշի այն անձրևախառն փոթորիկը և խավար գիշերը, հոր սպիտակ շապիկը և մահը:

Լազրը գնաց Շիրվան, Իմերեթ, եղավ Մասիսի կողմերը, շրջելով հասավ մինչև Սև ծովի ափերը, հետո գնաց Գիլան, եկավ Գետաբեկ: Եվ որտեղ նա գնաց, տներ կառուցեց, գետերի վրա կապեց կամուրջներ, աղբյուրների առաջ՝ քարե ավազաններ՝ մարդկանց և անասունների համար:

Սավվան նրան սովորեցրել էր, թե ի՞նչ կա գետնի խորքում, եթե ջրերը սև ժանգ են դնում քարերի վրա, և լեռան վրա խոտը փարթամ չի բարձրանում: Այն կաշվե պայուսակը, որ մաշել էր հոր մեջքը, որդին ուսն առավ ու շրջեց երկրից երկիր, և երբեք ժանգ չնստեց պողպատե գործիքների վրա:

Որդին այդ բոլոր վայրերում հորից ավելի եռանդով փնտրեց պղինձ, երկաթ և օսիքս-մարմար, ոսկի և կվարց, և գրաֆիտ, և սրաքար: Նա փորում էր լեռան լանջերը և ձորերի

հատակը, բարձրանում էր լերկ գագաթները և խփում այն ժայռերին, որոնք իրենց էին քաշում կայծակի թրերը: Ջրնգում էր և՛ ժայռը, և՛ հոր մուրճը: Նա զննում էր ժայռի բեկորը և անսխալ որոշում, թե ի՞նչ կա նրա խավար ընդերքում: Երբեմն նա գտնում էր մաքուր երկաթե շերտ, լեռան կողի վրա: Նա ինքն էր հանում ծանր մետաղը, որից գյուղական դարբինները թափում էին խոփ և ծեծում սուր գերանդի, երբեմն փակում էր իր փորած հանքահորը, երբ նկատում էր, որ հանքը խորն է և քիչ են իր ուժերը: Այդպես տարիների ընթացքում նա սովորեց թափանցվել լեռների խորքը, նայել հարյուրավոր մետր ցած և այնտեղ տեսնել ավազի և խճի տակ թաղված պղինձը և մարմարը, սև երկաթը և գունավոր կվարցը.

— Լազր, հայրդ իսկապես գետի մե՞ջ էր գցել իր դանակը...

— Գցել էր գետի մեջ...

— Իսկ դու գտա՞ր դանակը...

— Ես գտա դանակը:

Եվ Լազրը պատմում էր հանքաքար փնտրողների հին սովորությունը: Աղբյուրների ջրերի և գետերի մեջ նրանք նետում էին երկաթի կտոր և ժամանակի ընթացքում երկաթի վրա նստում էր պղինձը, եթե ջրի մութ ակունքներում պղնձաքարի շերտեր կան: Մի այլ ձևով նրանք փնտրում են մարմարը և առանձին ուշադրությամբ են զննում այն վայրերը, ուր առատությամբ թափված է կուպրի նման սև և փայլուն «սատանի եղունգը»:

— Իսկ գտա՞ր դու այն գանձերը, որի մասին ասում էր քո հայրը՝ Սավվա Միդերոն:

Նա լռում է:

— Այդ գրույց է... Բայց տես մեր գերեզմանատունը... Այ իմ մոր սպիտակ մարմարը և հորս գերեզմանը: Մինչև այստեղ թռչում են մեր մեղուները: Եվ ինչ պակաս հարստություն է այն սարը:

Մկանուտ ձեռքը մեկնում է դեպի դիմացի լեռան գագաթը, որտեղ ձյունի մաքուր փայլով շողում են մարմարի վիթխարի քարերը, և երբ իջնում է ամպը, թվում է, թե մինչև երկինք է հասնում սպիտակ մարմարը:

3

Այս վայրը կոչվում է «Ոսկե գահ»:

Կլոր հարթավայր է լեռնային թանձր խոտով: Կանաչը կարմրում է, երբ խոտերի մեջ բարձրանում է կարմիր պուտը, կապույտ է զանգածադիկներից և սպիտակ՝ երբ բացվում է լեռնային մեխակը, կարծես մեկը ներկեր է տարել, և կանաչ մարգագետինների վրա անկարգ կաթկթել են ներկերը:

Այդպես է այդ հարթավայրը, երկու կողմը բլուրներ, հետևը բարձր լեռը. լեռան դիմաց անդնդախոր ձոր, որտեղ աղմկում է լեռնային մի անանուն ջուր: Եթե լիներ մի հսկա և

նստեր «Ոսկե գահի» հարթավայրին, նա թները կհեներ բլուրներին, մեջքը՝ այն բարձր լեռան և ուռքերը կկախեր խոր ձորի վրա:

Բայց մենք ժամերով գնում ենք «գահի» կանաչների միջով. երբեմն խանգարում է խոտը, որ հասնում է մինչև մեր կուրծքը, և երբեմն էլ քամուց ծովի նման ծփում է բարձր կանաչը և քամին խլում է Լազրի խոսքերը:

...Գնացել է նա գետի հոսանքին հակառակ և ուշադիր նայել է ջրերին, նա հասել է մինչև գետեզրի այն աղբյուրը, որի ավազանների մեջ ընկած էր պղնձապատ երկաթը:

Գետի ջրի մեջ նա գտնում է մարմարի մի զարմանալի կտոր: Նա փշրում է քարը և տեսնում նրա կապույտ փայլը, այն հազիվ նշմարելի երակները և հազարավոր ոսկեփայլ աստղիկները: Նա մտաբերում է, որ զարնանը չափից ավելիբարձրացել էր գետը: Ուրեմն ձյունհալի ժամանակ կամ գուցե զարնան պղտոր հեղեղը լեռներում քերել է մի անհայտ լեռ, և հեղեղը գետին է հանձնել այդ չնաշխարհիկ մարմարի կտորները:

Գնում է հոսանքի հակառակ մինչև գետի ակունքները՝ ցրված-փռված խոր ձորերում, լեռների վրա, մինչև բարձրագագաթների սառն աղբյուրները: Նա սպասում է մի տարի, նորից է հորդանում գետը, և ավելի շատ են երևում այդ քարերը: Այդ տարին նա համոզվում է, որ ձախ վտակներն են բերում քարը և եռապատիկ համառությամբ շարունակում է մարմարի որսը:

Եվ գտնում է հանքավայրը մի ամայի լեռան գագաթին, որտեղ միայն ամառվա ամիսներին հնչում է հովվի սրինգը, և ապրում է քարաբծիվը:

Հետո շալակեց մարմարի նմուշները, իջավ այդ լեռներից և գնաց Լեռշինարդ:

— Կային, որ չէին հավատում, թե մեր սարերում կա էդպես մարմարիոն... Իսկ ասում էի սա որտեղի՞ց է: Ես հո չեմ շինել:

Լեռն ելան պայթեցնողները և մարմարի վարպետները: Շատ անգամ պայթեց դինամիտը, մինչև ճանապարհը հասավ լեռան գագաթը, և այդ ճանապարհով եզներն իջեցրին մարմարի առաջին քարը:

Ձորերը լցվեց զվարթ աղմուկով:

Լազրը, Երկաթ Սավվայի արդեն ծերացած որդին, դեռ թարմ ավյունով նրանց հետ էր, որոնք ճեղքում էին լեռը, պայթեցնում էին ժայռերը և գետնի մութ ընդերքից դուրս հանում մարմարի ծանր քարերը:

Նա նայում է մինչև սայլերը ծածկվեն լեռան հետևը, ապա նայում է ձորի մեջ ընկած իրենց գյուղին: Եվ մարմարի որսորդը գոհ է, որ իր և աշխարհի համար գտավ այդ գանձը:

Բարձում են օրվա վերջին սայլերը:

Սայլապանները երկաթե շղթաներով բարձրացնում են մի քար, որ ծանր է հարյուր փոփոց: Երբեմն բարձում են և քար, որ քաշում է երկու տոննա: Ապա մոտեցնում են սայլը, և մարմարը դանդաղ իջնում է սայլի վրա:

Ի՛նչ ահով են եզները նայում այդ սպիտակ քարերին, որ իջնում են շղթաների գրնգոցի և մարդկային աղմուկի մեջ:

Լազրը ինչ-որ բան է ասում սայլապանին, ապա շոյում է քարը:

Նա քարին զարկում է մի տարօրինակ գործիքով, որ և՛ մուրճ է, և՛ կացին, և՛ բրիչ... Չնգում է մուրճը, և արձագանք է տալիս քարը:

— Երկու հազարից ավելի արժի:

Ես նայում եմ նրա գործիքին, նույնիսկ կարող է սղոցել քարը, նայած որ կողմից կհագցնես կոթը:

— Լազր, ո՞ր տեղից է քեզ այս...

Իմ ձեռքին է Սավվա Սիդերոյի նշանավոր հիշատակը:

Լեռան կատարին սողում է ամպը, և շողքն ընկնում է մարմարի ժայռերի վրա: Նրանց սպիտակության մեջ լողում է նույն ամպը: Հետզհետե խոնարհվում է արևը, զարթնում է լեռների երեկոն: Թվում է, թե ցածրանում է երկինքը, և թափանցիկ օդի մեջ բոլորովին մոտ են երևում աստղերը: Բայց աստղերից ավելի պայծառ թարթում են նոր տների ճրագները, և ձորերը ողողվում են մարմարի կաթնագույն լույսով:

Անձրևը...

Մթին սարերի ամպերից, կապույտ ձյուններից և սառն աղբյուրների ակունքներից գլոր-գլոր իջնում է Ձորագետը, գարնանը՝ հեղեղների աղմուկով, ամառվա տապին՝ զով կոհակներով և աշնանը՝ դեղնակարմիր տերևներով, որ հավաքում են ջրերը ձորերում: Հետո ջրերի վրա, նուրբ արահետների վրա ծանրանում է ցուրտ մառախուղը, և լոռեցիների բարձր աշխարհում մաղում է ձյունը:

Տխրություն, ահ, լեռնային երկրի երկա՛ր ձմեռ...

Արդեն տերևաթափ են թղենիները: Անտառում երևում են հացենի ծառերը նարնջագույն տերևներով, կաղնիները՝ բաց դեղին և կարմիր տերևներով, տանձիները, որոնց շուրջը չոր խազալի վրա գիշերում է մի գազան: Ծառից ընկնում են տերևները, ահավոր կանչում է կույր մոշահավը, և բոլորովին մոտիկ, դեղնած սաղարթի մեջ փայտահարը կտուցով թմբկահարում է կեղևը: Անտառում մառախուղ է: Կաթում է խոնավությունը մամուռների վրա, ծառերի վրա և քարափների լանջին: Մի խանգարված մատուռի առաջ դեռ միսում է չորան Սաքոյի կրակը: Ես գգում եմ ոչխարների՝ անձրևից տաքացած բրդի հոտը: Հետո իրար եմ հավաքում կրակը և մոխիրների տակ կարդում գերեզմանաքարի երկաթագիրը՝ «Երեմիա սուրբ

ծերունի»... Խշշում են քարափի ուռիները: Բարձրերում բուք կա, և լեռնային բադերը մառախուղի միջով իջնում են դեպի տաք ձորերը:

Ահա քարանձավը... Նստել է որսկան Չատին, ոտքերի առաջ եղջերուն փռել է բարակ վիզը և սառած աչքերով նայում է գորշ մշուշին: Քամուց ծփում է որսկանի սպիտակ միրուքը, նրա ոտքերի վրա բուսել է մամուռը: Կարմիր մասուրներ կան մատների վրա: Նա նայում է ինչպես եղջերուն, չգիտես խեղճ աղերսով, թե՞ անբարբառ աղոթքով: Գուցե խարույկ է եղել նրա մոտ: Վառել է չիբուխը խարույկի կրակից և գիշերվա ահից կուչ եկած թուխ մանուկներին պատմել քարանձավներում քրքջացող այսերի և մարդագող ալքերի հեքիաթը, երկա՛ր, ինչպես լեռնային երկրի ահավոր ձմեռը:

Գվվում է ձորն անհայտ աղմուկից, դողում է գետինը, դողում են ծառերը, և տարափով տեղում աշնան անձրևի ծանր կաթիլները:

Գվվում է քարանձավը, և լսում եմ մի ձայն, որ արձագանքի պես հնչում է մութ փչակից.

... Էս խոր ձորերում

Էս է՝ չորս քսան տարիս լրացավ,

Ոչ մի խնդություն տեսա իմ օրում,

Ոչ էլ մի անգամ աչքս լիացավ:

Խշշում են մասրիները, որ բուսել են քարափի լանջին, որոնց խառնվել են այն տեսիլք ծերունու մեռած մազերը: Հետո աղմկում է ամբողջ անտառը, քամին է շառաչում, և հողմահալած մառախուղը կորչում է փչակներում, մթին քարանձավներում: Կաղնիների բաց դեղին սաղարթի միջից աշնան արևը լուսավորում է փափուկ արահետները:

Խաղաղ խնդությամբ իջնում եմ գետափը:

Վերևում՝ քարանձավների առաջ, մնացին այն լուսերես ծերունիները, որոնք ապրեցին «ամեն մեռնողին երանի տալով», ոտքերի առաջ մի մեռած եղջերու...

* * *

Գետը:

Գետի վրա, պողպատյա լարերից կախված օրորվում է մի կամուրջ: Այն ափին բարձրացել է հիդրոցենտրալի բազմահարկ շենքը, որի վիթխարի ապակիներն արտացոլում են Լոռու ձորի ժայռերը, անտառը, ավերակ մատուռը և այն երեք տունը, որ ծվարել են քարափի գլխին:

Շենքի ներսը՝ այս ձորերին անձանոթ եռուզեռով խլրտում են մարդիկ, որոնք հերոսական ջանքերով և դժվար գրկանքներով հաստատեցին լույսի այս ամրոցը: Ահա երկաթակուռ բետոնի անկործան և անփոփոխ հունով Ձորագետի ջրերը բարձր ժայռից իջնում են ծանր տուրբինների վրա: Ամեհի թափով պտտվում է սյունը, հարյուրավոր մեքենաներ դարձ են անում, ռիթմով դառնում և վերևի ընդարձակ դահլիճում գեներատորը երկնում է հազար-հազար կիլովատ:

Մեքենաների ժխտրի մեջ լսում եմ տարիների համառ աշխատանքի պատմությունը. -«Երեք ազրեգատ, յուրաքանչյուրը՝ 10.500 ձիու ուժ... Բացի այդ՝ մի պեյլտոն ազրեգատ... ընդամենը 32 հազար ձիու ուժ: Օդային ֆիդերները տանում են այդ ուժը դեպի պղնձաձուլարանները, դեպի ցիանամիդի և գրանիտի գործարանները, դեպի Ստեփանավան: Հետագայում մի գիծ կմիանա Քանաքեռի հիդրոկայանին, իրար կմիանան Լենինականը, Երևանը, և հիմք կդրվի Հայաստանի էներգետիկ հզոր հանգույցին»:

Զվարթ աղմկում են մեքենաները, և դժվար է լսվում այդ պատմությունը: Բաց լուսամուտից ներս է մտնում անտառի գաղջ բույրը և նոր ներկած վահանների հոտը:

Մեկը կանգնել է ամպերումետրի մարմարե տախտակների մոտ և ուշադրությամբ նայում է պղնձե սլաքների ընթացքին: Նա երբեմն բաց պատուհանից նայում է դիմացի լեռներին, անտառին և այն երեք տանը, որ կուչ են եկել քարափի գլխին:

Նրա կապույտ աչքերից, նիհար և բարձր հասակից երևում է այդ լեռների մարդը, անբան հովիվների շառավիղը՝ լոռեցի Բանվորը: Ոչ ահ կա սրտում, ոչ խոնարհ վախ Աստծուց, թավադից, չարքից ու չարչուց:

Լոռու ձորում կնստի ձմեռը, և ծմակներում կոռնա քաղցած գազանը, հոտոտելով նա կհասնի մինչև քարափի եզրը և ահից ետ կդառնա, երբ տեսնի լույսերով ողողված ձորը:

Զմռան գիշերը լուսավոր դահլիճում մարդը կլսի մեքենաների զվարթ աղմուկը, ապա նոր ճանապարհներով կդառնատուն և իր թուխ մանուկներին կպատմի, որպես մի առասպել, այն ժամանակները, երբ քար ու քարափների վրայով, մեջքը կքած, մեջքին ծանր բեռ, բարձրանում էր լոռեցին իր գյուղը՝ խավարի ու աղքատության մագիլներում: Այն ժամանակները, երբ «մի տուն լիքը մանուկներ» ահով էին լսում և բուքի ոռնոցը, և պարտքատիրոջ ոտնաձայնը... Ապա կանցնի նորոգ օրերի պատմությունը, երբ Լոռու ձորում մի խեղճ Չատի սպանեց թավադին և «զակոնը» նրան քեց Սիբիր: Կավանդի և հերոսական նոյեմբերը, որպես նոր պատմության սկիզբ, կպատմի և նրանց մասին, որոնք այս ամայի ձորում բարձրացրին լույսի առաջին ամրոցը...

...Դուրսը մաղում էր բարակ անձրև ջրերի վրա, արահետների վրա և դեղնակարմիր անտառի վրա...

Այն կապուտաչյա լոռեցին մերթ նայում էր պղնձե սլաքներին և մերթ արահետին, որով մի օր իջավ քարափի գլխին ծվարած տներից և այստեղ, այս նոր ամրոցի կառուցման հետ, նրա ներսն ամրացավ մի նոր հավատ, նոր բարբառ...

* * *

Ես նայում եմ նրան և հիշում իմ երկրի հին պատմությունը:

Քարերն ու մագաղաթներն ավանդում են նրա քաղաքների կործանումը և սուր, և գաղթ:

Ինչպես մի եղեգն՝ նա խոնարհել է գլուխը հողմերի առաջ և խաղաղության ժամին նորից հառնել: Նա սարսափահար փախել է իր գյուղերից, ինչպես նախիրը՝ հրդեհվող անտառից, ապա տուն է շինել քարափների վրա, և անձրևախառն քամին ծեծել է նրա հողաշեն խրճիթը:

Մեր երկրի ժայռերի վրա հաղթողները սնապարծ ոճով փորագրել են ավարառության և կողոպուտի պատմություններ, իսկ խավար խուցերում պատմագիրը հորինել է նույնքան սնամեջ առասպելներ հին փառքի մասին:

Ռամիկն անմոռնչ պառկել է խանի, թավաղի և սպիտակ ցարի մտրակի տակ, երբեմն ըմբոստացել, որպեսզի մյուս օրն ապավինի իր տխուր երգերին և նորից քաշի հին լուծը: Նա հերկել է ուրիշի հողը, սերմել է արյուն-քրտինք, իսկ առյուծի բաժին առել են ռեսը, վանքը և ռուբլու արքան:

Նրա գորշ հյուղերի վրա երկինքը մաղել է տրտմության անձրևը:

Ես նայում եմ այս նորոգ մարդու աչքերին և կարդում նոր պատմությունը: Դեռ ինչպիսի շենքեր պիտի բարձրանան մեր լեռների լանջերին և ձորերում, ինչքան քաղաքներ պիտի հառնեն տափարակների վրա, և զվարթաձայն հնչեն կառուցողների նոր երգերը:

Երկրի և մարդկանց վրա, հերկած հողերի վրա, իջնում է աշնան բարեբեր անձրևը...

Մի անգամ հոկտեմբերի 25-ին...

«Ավրորա»-ն խարիսխ էր ձգել Բալթիկ գործարանի առաջ: Ավելի հեռու «Իմպերատոր Պավել» հաճանավն էր, նրա մոտ՝ նշանավոր «Վիոլա»-ն, որտեղ հուլիսյան օրերին Ցենտրոբալթիկ շտաբն էր, և ապա կայմերի մի ամբողջ անտառ օրորվում էր գորշ կապարագույն ծովի վրա:

Ստեֆան Բորգան՝ «Ավրորա»-ի ծերունի նավաստին, վախտայի հերթապահն էր. նա ծծում էր ծխամորճը և անշարժ նայում քաղաքի կողմը: Արև էր, հյուսիսի սառն արև, որի սպիտակ շողերը հրդեհել էին Իսասակիի տաճարի գմբեթը: Տախտակամածի պղնձե ճաղերը փայլում էին արևից:

Վախտայի կամրջակից նա դիտում էր քաղաքը: Փողոցներում սովորական շարժում էր. կամուրջների վրայով անցնում էին տրամվայներ, ավտոներ: Չուխոնցի երկու նավավար, հասարակ նավակները տակառներով բարձած, հանդարտ թիավարում էին: Երբեմն երևում էին փոքրաթիվ գորամասեր, որ անհայտ էր, թե ո՞ւր էին գնում: Կազակների մի էսկադրոն անցավ արքայական կամուրջի վրայով: Հեռվից նկատելի էր նրանց թրերի փայլը: Եվ նույնիսկ նրանց երգը հին էր, կարծես Պիտերում ոչինչ չէր փոխվել: Ամեն ինչ առաջվանն էր, ինչպես Նևան, ինչպես նրա գրանիտյա ափերը:

Բորգան շրջվեց դեպի «Իմպերատոր Պավել» նավը, և նրա դեմքի վրա շողաց ժպիտը: Ահա կայսերից քարձր ծածանվում է կարմիր դրոշը, առաջին կարմիր դրոշը, որ քարձրացրին Բալթիկ ծովի նավաստիները: Եվ Բորգան հիշեց այն օրը, երբ լողացող սառույցները ծովի խորքը տարան Միչման Բուլիչի արյունոտ դիակը: Միչմանը հայհոյել էր կարմիր դրոշի առաջին պահակին, պահակը կրակել էր նրա վրա, և նրա ծանր մարմինն ընկել էր բորտից ներքև:

Վախտայի կամրջակի վրա ծանր քայլում էր Ստեֆան Բորգան, ծծում էր ծխամորճը և քթի տակ երգում էստոնական անուրախ «Ձասմա»-ն: Ներքև՝ տախտակամածի վրա, եռում էր նավաստիների սովորական առօրյան: Ոմանք ավագով և ծանր խոզանակով լվանում էին տախտակամածը, մյուսները խաղում էին ոսկորներով, ոմանք թնդանոթների շղթաների մոտ կանգնած խոսում էին:

— Ասում են արդեն տպում են հայտարարություններ, որ իշխանությունը մեզ է անցնում.

— Իսկ Կերենսկին ֆրոնտից կազակներ է կանչել, երկու դիվիզիա...

— Ձեռքերը կարճ են... Չի հասնի:

— Ախ, եթե մեզ ուղարկեին Ձմեռային պալատի դեմ, ես գիտեի ի՞նչ կանեի...

— Ի՞նչ կանեիր:

— Ե՞ս... Կանանց բատալիոնից տասը հոգու գերի կառնեի և, հասկանո՞ւմ ես... Մանավանդ այն հաստիկ Ֆենյային:

Նավաստիները հոհռացին: Նույնիսկ Բորգան, որ կամրջակից լսում էր նրանց գրույցը, ժպտաց: Նա կամեցավ միջամտել խոսակցությանը, բայց նկատեց ծանոթ ավտոն, որ շրջվեց դեպի ափը, ուղիղ «Ավրորա»-ի դիմաց:

— Գալիս են, — կանչեց նա, և տրապը հանդարտ նստեց գրանիտի վրա:

Եկողները Ռազմահեղափոխական կոմիտեի և Կարմիր նավատորմի ի ներկայացուցիչներն էին:

* * *

Թանձր ծուխը լցվել էր կամարակապ սենյակը, որ նման էր գետնահարկ խուցի: Ճրագը ծխի մեջ ավելի աղոտ էր լուսավորում, և նրանք, որոնք կռացել էին Պետրոգրադի քարտեզի վրա, ստիպված էին գործածել նաև մոմ և լուցկի, ավելի պարզ տեսնելու փողոցները, կառուցվող բարիկադները, կամուրջները, որ հարկավոր էր ըստ կարիքի

բարձրացնել, և վերջապես շենքերը՝ փոստի, հեռագրատան, բանկերի, մինիստրությունների և մանավանդ գորանոցները, որ պետք էր անհապաղ գրավել:

— Ուրեմն նորից եմ հիշեցնում Ցեկայի կարգադրությունը, — խոպոտ ասաց Պողոտյակին, — առանց խուճապի, առանց երկյուղի... մենք պիտի բանտարկենք ժամանակավոր կառավարությունը, Կերենսկուն, գլխավոր շտաբը... Պետք է գրավենք Ձմեռային պալատը, այնտեղ են նրանք բոլորը: Պա՞րզ է...

— Պարզ է, — պատասխանեցին այս ու այն կողմից:

— Ընկեր Պողոտյակի, զիջերապահները կարո՞ղ են խարույկներ վառել, — հարցրեց մեկը:

— Դու էլ ինչի՞ մասին ես հարցնում, — կշտամբեցին նրան:

— Հանդա՛րտ, ընկերներ: Ժամանակը թանկ է: Խարույկ չվառեք, որովհետև տաքանալու համար կրակի մոտ կհավաքվեն զանազան քաղքենիներ, իսկ այդ հարկավոր չէ:

Անընդհատ ներս ու դուրս էին անում գնդացիի ժապավեններ կապած և ձեռքի նոնակներով զինված նավաստիներ, բանվորներ, կարմիր գվարդիականներ: Նրանք ծանրախոհ մտնում էին այս և այն սենյակը, որոնք միանման էին, ինչպես խուցեր, և հաղորդում էին լուրեր, ստանում հրահանգներ և զենք: Բակում անընդհատ աղմկում էին մոտոցիկլետներ, ավտոներ. սուրհանդակների ձիերը դոփում էին փողոցներում:

Գալիս էին զորամասերի պատվիրակներ, որոնք հայտնում էին իրենց կամքը՝ կռվելու ապստամբող բանվորների հետ կողք կողքի: Ոմանք միայն չեզոքություն էին խոստանում: Նրանք հեռանում էին ընկճված և իրենց հետ դեպի զորանոցներն էին տանում լուրեր ապստամբության մասին: Երբեմն զիջերային հետախույզները տեղեկություններ էին բերում քաղաքի շրջակայքում թշնամու կասկածելի զորաշարժերի մասին:

— Իսկույն ուժեղացնել հսկողությունը կամուրջների վրա... Կարմիր գվարդիականներին ուղարկել երկաթուղու կայարանները...

Զինաթափել «Աստորիայի» սպաներին: Դիմադրության դեպքում անխնա եղեք: Ընկե՛ր Մոկշին, ստուգեցեք ժամանակը:

— Տասնմեկից տաս պակաս:

Եվ երկուսն էլ նայեցին ժամացույցներին:

— Տասներկուսին ինձ զեկուցեք, որ «Աստորիա»-ն մեզ այլևս չի խանգարի: Շտա՛ւ պ:

Խավար միջանցքների քարերի վրա լսվեց սապոզների մետաղյա ձայն, ապա աղմկեցին երեք բեռնատար մեքենա, և զինված նավաստիների խմբերը սլացան դեպի «Աստորիա»:

— Ուրեմն օղակել Նևայից մինչև Մարսյան դաշտը, ապա Մոյկայից մինչև Մարինսկի պալատը: Հրետանին խփում է պալատի հրապարակի ուղղությամբ: Գրեցի՞ր, Վալյա... Հետո գրահապատները...

Բայց հանկարծ ներս մտավ մեկը, որին երկու ժամ առաջ ուղարկել էին շտապ հանձնարարության:

— Նրանք փակեցին դարպասները... Բայց պատուհանների վրա գնդացիներ կան: Սպասում են կոզակների երկու էսկադրոնի:

— Փակել Միլիոննի փողոցը և Նևայի գետափը մինչև կամուրջ: Դադարեցնել տրամվայների երթևեկությունն այդ փողոցներով: Զինաթափել էսկադրոնները, եթե մոտենան կամուրջին: Ուլքե՞ր են «Ավրորա»-ի հետ կապ պահպանողները:

— Ներկա են, — ոտքի ելան երեք երիտասարդ և մի ծեր նավաստի՝ Ստեֆան Բորգան:

— Կրեյսերը մոտեցնել կամրջին... Հետևել ազդանշանին և անհապաղ կրակել Ձմեռային պալատի կողմը: Քսան նավաստի ուղարկել ընկեր Անտոնովին՝ պալատի վրա արշավելու...

— Есть,-ասաց Բորգան, առաջին անգամ՝ առանց կապիտանի: Դռան մոտ մեկն արագ նշանակեց նրանց ազգանունները և տրված հանձնարարությունը:

Մթին պալատների առջևով անխուս գնում էին չորս նավաստի: Ցուրտ էր. ծովից փչում էր խոնավ ու սառը քամի. փողոցներում հատ ու կենտ լապտերներն օրորվում էին, և նրանց հետ օրորվում էին տների մութ ստվերները: Կողպ էին դարպասները, պատուհանների փեղկերը, և ձայն չէր լսվում բարձր հարկերից: Երբեմն նրանք հանդիպում էին զինված գիշերապահների, որոնք նշանաբանից հետո թողնում էին նրանց:

Փոթորկվել էր ծովը: Վիթխարի ալիքները արշավում էին Նևայի հոսանքին հակառակ, գետն ուռչում էր, խփում ավերի գրանիտին: «Ավրորա»-ն բոլոր լույսերը հանգցրել և զգույշ լողում էր դեպի արքայական կամուրջը: Միաժամանակ նավաստիները մթնում հանում էին թնդանոթների պղնձե երախակալները և նրանց պողպատյա փողերը դարձնում դեպի Ձմեռային պալատը...

* * *

Առաջին գրահապատները գրոհեցին Սենատի հրապարակից: Նույն ժամին, տաճարի առաջ դաշտային հրետանին հրաման ստացավ կարճ ճանապարհով միանալ պուտիլովցիների զորամասերին: Ապստամբ զինվորների զորայուներն արշավում էին Մանեժի և Ինժեներական դղյակի կողմից: Կարմիրզվարդիականները Ալեքսանդրյան այգուց գնդակոծում էին Ձմեռային պալատի դարպասները:

Պալատի ներսից և հարևան շենքերի կտուրներից գնդացրային կրակով պատասխանում էին յունկերները: Գնդակները շառաչով դիպչում էին ցուցանակների թիթեղներին, մայթի քարերին և աղմկով փշրում հաստ ապակիները:

Վախեցած քաղքենիները փակել էին դուռ ու լուսամուտ, նրանց հետևը շարել բարձեր, սեղաններ, գրքեր: Եվ դողում էին ահավոր երկյուղից. դողում էին, անիծում և աղոթում:

Մոտ երեք-չորս հարյուր հոգու մի բազմություն սպիտակ դրոշը բռնած մոտեցավ կարմիր գվարդիականների դիրքերին:

— Կանգնեցե՛ք, — և զրահավոր մեքենան դանդաղ մոտեցավ:

— Ճանապա՛րհ, — բազմությունից բղավեցին մի քանիսը: Նրանց մեջ կանացի մի ձայն կանչեց ամենքից բարձր.

— Մենք Պետրոգրադի Դումայի և հասարակական հաստատությունների ներկայացուցիչներն ենք և գնում ենք խնդրելու ժամանակավոր կառավարության, որ դադարեցնի այս արյունհեղությունը:

— Չկա՛ ժամանակավոր կառավարություն, նա տապալված է: Կա՛ հեղափոխություն...

— Ճանապարհ տվեք մեզ:

— Հեռացեք կամուրջից, թե չէ կրակում եմ:

— Ավագակներ, հայրենիքի դավաճաններ, — հիստերիկ ճիչով բղավեց այն կինը, որ կոմսուհի Պանինան էր...

— Հեռացեք կամուրջից, — և գնդացիքը կրակեց օդի մեջ:

— Հեռանանք, պարոններ... Տեղի տանք բռնության ուժին և աղոթենք աստծուն մայր Ռուսիայի փրկության համար, — երկյուղած ձայնով ասաց դավանության մինիստր Կարտաշևը:

Բազմությունը հետ նահանջեց:

— Կանգնի՛ր, — բղավեց երիտասարդ պահակը և ուղղեց հրացանը: Մի ավտո կանգնեց:

— Իջե՛ք ցած...

— Մա ի՞նչ անկարգություն է, — զայրացավ ավտոյի մեջ նստած պորտֆելով մարդը:

— Դուք պետք է ոտքով գնաք Սմոլնի,— հանդարտ պատասխանեց պահակը: — Իսկ մեքենան կմնա...

— Գիտե՞ք ես ով եմ, — ձայնը բարձրացրեց նա, — ես մինիստր Պրոկոպովիչն եմ... Ինչպե՞ս եք հանդգնում ձեռք բարձրացնել կառավարության անդամի վրա: Մա անկարգություն է: Ձեր ազգանո՞ւնը, պարոն, — և գրպանից հանեց բլոկնոտը:

— Գնացեք Սմոլնի, այնտեղ ձեզ կասեն...

Եվ մինիստր Պրոկոպովիչը, որպես կալանավոր, ոտքով գնաց Սմոլնի:

Ժամը երեքից անց բոլոր զորամասերը հրաման ստացան.

— Ուժեղացրեք գրոհը, գրավեցեք պալատը... Շուտով Իլյիչը ելույթ կունենա Խորհուրդում: Բանտարկվածներին և գերիներին ուղարկել Սմոլնի: Ձմեռային պալատը գրավող առաջին կոմիսարին հրամայում եմ անմիջապես ներսը սահմանել խիստ կարգ և առանց խուզարկության ոչ ոքի դուրս չթողնել:

Հրամանից հինգ րոպե հետո հանկարծ որոտացին «Ավրորա»-ի թնդանոթները՝ մե՛կ, երկու, ապա որոտացին Պետրոպավլովկայի կողմից: Դաշտային հրետանին, որ արդեն մնացել էր պուտիլովցիներին, հրապարակից զարկեց արքաների ձմեռային տանդարպասներին: Լսվեց մի հուժկու ուռուռ, և բոլոր փողոցներից արշավեց զինված բազմությունը:

Ձմեռային պալատում գնդացիները լռեցին:

Նավաստիների և կարմիր գվարդիականների մի զորայուն խիզախ գրոհով մտավ բակը և ռումբերը պատրաստ բարձրացավ մարմարյա սանդուղքներով: Առաջին գրոհայինների մեջ էին «Ավրորա»-ից տասնյոթ նավաստի, որոնց թվում ծերունի Ստեֆան Բորգան:

Գրոհողները մեծ եռանդով փնտրում էին Կերենսկուն: Արդեն բանտարկել էին ժամանակավոր կառավարության անդամներին, զինաթափ էին արել յունկերներին և շարքի էին կանգնեցնում նրանց պալատից դուրս տանելու, — սակայն բանվորների և նավաստիների առանձին խմբեր Ձմեռային պալատի բազմաթիվ սենյակներում և ներքնահարկում դեռևս փնտրում էին անփառունակ «Բոնապարտին»:

Մեկը հանկարծ ներքևից կանչեց.

— Բռնել ենք, բռնել ենք...

Մի քանի նավաստիներ Ստեֆան Բորգայի հետ միասին ներքնահարկի մուժ միջանցքում բանտարկել էին երկու հոգու սև վերարկուների մեջ փաթաթված, — և ոգևորված գոռում էին, դորդացնելով կամարները:

Կոմիսարը նրանցից վկայական պահանջեց:

Ծերունի նավաստու սուր աչքը սև վերարկուի տակ տեսավ էպոլետի ոսկե երիզը: Նա հետ քաշեց վերարկուի օձիքը: Նույն բույեին կոմիսարը կարդաց նրա վկայականը.

— Գեներալ-մայոր Բագրատունի, Պետրոգրադի մարզի շտաբի պետ...

Ստեֆան Բորգան պոկեց գեներալի բրաունինգը և ոսկեգօծ էպոլետները:

Իսկ դրսում, Ձմեռային պալատի բակում, լսվում էր հումերոսյան քրքիջ: Հռիռում էր զինված բազմությունը, ծիծաղում էին և սրախոսում:

Զինաթափ էին արել Կերենսկու վերջին հույսը՝ կանանց բատալիոնը: Նրանց շարքի էին կանգնեցրել և սպասում էին հրամանի՝ որևէ տեղ տանելու:

— Նու, Ֆենյա, հանիր բրյուկդ:

— Իսկ էն տյոտյան նրանց հրամանատարն է:

— Ախ դուք Կերենսկու հարսներ... Գնանք մեր գորանոցները...

Կոմիսարը կարգադրեց առանձնացնել կանանց բատալիոնը: Ապա հարցրեց.

— Ո՞ւր ուղարկեմ ձեզ...

— Ընկեր կոմիսար, նրանց ուղարկիր իրենց կազարման... Այնտեղ նրանք սնդուկների մեջ կունենան իրենց դեյրաներն ու կոֆտաները: Կհագնեն և կկորչեն տները, — միջամտեց Բորգանը:

Մեկը բղավեց:

— Պատգամավորները դեպի Խորհուրդների շենքը...

Ստեֆան Բորգան հեզնանքով նայեց գերի ընկած կանանց և հեռացավ: Իսկ մյուս նավաստին չդիմացավ գայթակղության և ծածուկ կամթեց Ֆենյայի հասուլիկ թևը...

* * *

Պետրոգրադի Խորհրդի նիստի ժամանակ անսպասելի կերպով ներս մտավ գորշ վերարկուով մի մարդ: Նա մի վայրկյան նայեց ոգևորությունից հուզված պատգամավորների բազմությանը, որոնց վրա թանձր ծուխը ծփում էր, և օրորվում էին ջահերի ոսկե

Ժանյակները: Գորշ վերարկուով մարդը նայեց մի վայրկյան, ապա հաստատ քայլերով մոտեցավ ամբիոնին:

Դահլիճում աղմուկը դադարեց:

— Ընկերներ՝, գրնգաց նրա ձայնը,— բանվորական և գյուղացիական հեղափոխությունը, որի անհրաժեշտության մասին միշտ ասում էին բոլշևիկները, կատարվեց... Ճնշված մասսաներն իրենք են ստեղծում իրենց իշխանությունը... Այսօրվանից սկսվում է պատմության մի նոր շրջան...:

Դահլիճը դորդաց ծափերի որոտից, և նույն րոպեին Ծովային շտաբի գավիթից, «Ավրորա» կրեյսերից և Պետրոպավլովկայի հեռուներից ողջունեցին թնդանոթները, գործարանների հազարավոր սուլիչներն ասեղագոչ արձագանքեցին, և արձագանքը, որպես նոր պատգամ, սլացավ քաղաքից քաղաք, աշխարհից աշխարհ...

— Այսօրվանից ամբողջ իշխանությունը պատկանում է բանվորների, զինվորների և գյուղացիների խորհուրդներին...

Խոսում էր Լենինը:

Քեռի Դավոն

Ոչ քո մասին, Հայկ, ոչ Ալեքի և ոչ օղակավար Մարինայի և ոչ էլ նույնիսկ Մխոյի «թռուցիկ բրիգադի» տղաների մասին է, որ ասեա գրում եմ, այլ այն մարդու մասին, որը խրճիթում խոնված բազմության մեջ իմ աչքին չէր ընկնում, մինչև ներս վազեր գոմի պահակը և լեղապատառ կանչեր.

— Քեռի Դավո, քեռի Դավո, էն անիրավ «Խմբապետի» կապ փրթավ. ելիր, թե չէ, Արաբ էնոր փոր-փսոր կթափա:

Ելավ միջահասակ և ամրակազմ մի մարդ, մեկը նրանցից, որոնք լրացնում են քառասունը, հետև են թողնում հիսունը և նույնիսկ վաթսունին հասնելով չեն փոխում իրենց քայլվածքը, դեմքի արտահայտությունը և առհասարակ իրենց: Նրանք ունենում են խիստ սև և ձյունի նման սպիտակ մազեր, և սևն ու սպիտակն իրար խառնված, նրանք ապրում են դեռ երկար, և այն տարիքում, երբ ուրիշ ծերունիներն ունենում են զառամյալ մարմին և հենվում են ցուպին, — այդպիսիները դեռ առույգ են և ունեն արթուն միտք:

Ելավ այդ ամրակազմ մարդը, որն էր ինքը՝ քեռի Դավոն: Նրա հետևից դուրս եկավ նաև Մխոն, որին անվանում են «Կես կոնիվ», որովհետև նա հանդարտ չի կարողանում խոսել և նույնիսկ, երբ ժողովում խոսք է առնում, նույնիսկ այդ ժամանակ թնդում է նրա

ահագնադորդ ձայնը, և թվում է, թե գոռում է մի ամբողջ լեռ: Ես ևս դուրս եկա «զկնի», ինչպես ասում են այդ գյուղում: «Կես կռիվ» Մխոն արդեն որոտալով սլանում էր, և լսելի էր, թե ինչպես նա անարգում էր ինչ-որ լողր Միհրանի, նրան անվանելով «կուլակի թեկնացու», «կոլխոզի տիզ» և այլ այսպիսի խոսքեր:

Իսկ քեռի Դավոն գնում էր միջահասակ մարդու սովորական քայլերով, այն վարժ քայլքով, որով այդպիսի մարդիկ լուսաբացից մինչև օր-կեսօր կարող են կտրել լեռներ և ձորեր և նոր միայն նեղանալով շոգից և ո՛չ հոգնածությունից՝ պառկել մի թփի ստվերում: Դժվար չէր գուշակել, որ «Կես կռիվ» Մխոն պիտի փոթորիկ գցեր և ավելի բարձր որոտար լողրերի, ծուլերի, ավարաների և այլ այդպիսի մարդկանց հասցեին, և հենց այդ ժամանակ պիտի վրա հասներ քեռի Դավոն և լուռ ու մունջ գործ աներ:

Պատահել էր ևս թե ինչ:

«Խմբապետը», որ մի կիսախելագար երիտասարդ ցուլ էր, անպատիվ համարելով եզների շարքը դասվել և կամ գայթակղված այն ազնիվ և ընտիր կերով, որ ախոռապանները լցրել էին ձիերի առաջ, կլորել էր վզի կապը և հարբած արջի նման ծառու եղել կոլխոզի ընդարձակ գոմում, որից և վախեցած պահակը վազել էր հավարի: Ձիերից ոչ մեկը նրան մոտ չէր թողնում, իսկ Արաբը, չքնաղ մի նժույգ, — դեռ շարունակում էր զայրագին վրնջալ, դոփելով գոմի սալ քարերը:

Երբ քեռի Դավոն ներս մտավ, տեսավ հետևյալ պատկերը: Գոմի մյուս ծայրին, կիսամութի մեջ, ցուլը կռացրել էր վիզը և բռռում էր. մութի մեջ բոցկլտում էին նրա արնախառն աչքերը: «Կես կռիվ» Մխոն դռան մոտ աղմկում էր ավելի բարձր, քան վրնջում էր Արաբը: Եզների և ձիերի երկար շարքերը, որոնց վերջը չէր երևում, հանդարտ խժռում էին կերը: Միայն մի երիտասարդ քուռակ, որին ավելի կվայելեր սնվել՝ օրինակ առնելով հասակավոր և պատկառելի ձիերից, ջղային անհանգստությամբ ցցել էր ականջները և ուզում էր ցույց տալ, որ ինքը ևս բաժանում է երևելի նժույգ Արաբի զայրույթը: Իսկ եզներից և ոչ մեկը որևէ կերպ ցույց չէր տալիս իր վերաբերմունքը, և նույնիսկ կարելի էր ասել, որ նրանք ատելությամբ էին լցված դեպի «Խմբապետը», որին օրերից մի օր պիտի ամորձատեին, և նա ևս պիտի դառնար չարքաշ եզ:

Քեռի Դավոն, առանց փոխելու քայլերի ուղիքը, անցավ գոմի երկայնքով և ուղղակի մոտեցավ ցուլին: Նույնիսկ «Կես կռիվ» Մխոն սարսափից լռեց, և այլևս չվրնջաց Արաբը: Քեռի Դավոն բռնեց «Խմբապետի» ականջներից և առաջ եկավ՝ հետևից ցուլը: Ապա նա ցուլին հրեց երկու պառավ եզների արանքը, առավ ճիլ խոտից հյուսված թելի կծիկը, գրպանից հանեց կեմրարը և զարմանալի արագությամբ ու ավելի զարմանալի վարպետությամբ ոլորեց այնպիսի ամուր կապ, որ հուր-հավիտյան «Խմբապետը» չէր կարող քանդել: Նա ցուլին կապեց երկաթե սեպից, և միայն այդ ժամանակ նորից «փոթորիկ փրթավ» Մխոն ու դուրս գնաց:

Այդ ժամանակ քեռի Դավոն ոչ մի բան չարտասանեց և միայն, երբ կապեց ցուլը, գրպանից հանեց ծխախոտի տուփը և հաստ մատներով փաթաթեց ծխախոտը և ապա, այն էլ կես հեգնանքով, ասաց գոմի պահակին:

— Հաբա հորի՞ ժողովքին կըսեիր ընցեր է քեռի Դավոյի ժամանակ, — և թեթև զարկեց նրա մեջքին, — սովորի, տղաս, սովորի...

Ապա մոտեցավ մի ծանր ձիու, որն ահագին աղմուկով կրճտացնում էր ատամները, կարծես գարու հատիկները փշրվում էին ջրաղացի քարերի տակ, և շոյեց ձիու բաշը:

— Քրտնած է ձին, տղա, — և ասաց նաև, որ գոմն արդեն նեղ է, հարկավոր է ձիերի նոր գոմ կառուցել:

— Քեռի Դավո, դու ա՞յս բրիգադի մեջ ես:

— Չէ, ես դաշտավար եմ:

— Հապա ինչո՞ւ եկար գոմը:

— Չէ՞ ես էլ մերն է, — և ձեռքը մեկնեց ձիերի ու եզների կողմը. — բուրբ իմ է:

Քեռի Դավոն գնաց:

Գոմի պահակը, որն իսկույն թողեց բարբառը, պատմեց այն ճանապարհի մասին, որով նրանք ընթացել են, սկզբում՝ չորս տարի առաջ՝ միայն տասներկու տուն, որոնք ունեին միայն մի եզ, և որոնց ծաղրելով անվանում էին «չլուտի խումբ»: Ահա այս գոմը և նրա բակը հռչակված իջևան էր Շարուրից և Օրդուբադից եկող քարավանների համար: Այժմ այդ ծածկերի տակ հանգչում են մեքենաները և մի ամբողջ գումակ: Նրանք էին տասներկու տուն և ունեին միայն մի եզ. առաջին հիմնադիրները մեջտեղ դրին ինչ որ ունեին՝ վերջին պարկ գարին ու նույնիսկ փշուր ձավարը փոխեցին գարու հետ, և համայնական առաջին դաշտում սերմնացանը լի բուռով շաղեց սերմը: Հետո երեսունից անցան, և այս ձմեռ նրանք արդեն հարյուր վեց են, և հիմնադիրները պարծանքով նայում են հետ՝ չորս մեծ տարիներին:

Պահակը պատմում էր այդ տարիների մասին, և այդ թվում էր մի պարզ պատմություն: Լեռ չի փլվել, չի եղել ամեհի պատերազմ, հրաշք չի եղել, և միայն քրտինք են թափել հողի մշակները, և նրանք, որոնք ունեին միայն մի եզ, այժմ իրենց վաստակով տեր են դարձել երամակի և նախիրի, սայլաշարքի և մեքենաների, ունեն ցորեն և գարի, կանայք կով են կթում, իսկ նաղարաչի Չոլոն նրանց զվարճացնում է, և թնդում է «գյոնդը»: Այդ թվում էր մի պարզ պատմություն, և դժվար է հաղորդել այն ներքին ուրախությունը, որով համակված էր այդ երիտասարդը, ինչպես այն մարդը, որ խեղճության, հոգու այլասերման և ծայր չքավորության անդունդի ափից անդարձ անցել է մի ուրիշ ափ և ուրախությունից կոխում է այն հողը, որ իրենն էր, բայց իրեն չէր կերակրում, տեսնում է նույնպիսի մի ձմեռ, երբ լեռները

ձյունոտ են, ահա դարձյալ Արագի ափից Բարձրանում է տաք գոլորշի, Բայց իր դռանն այլևս չի չոքել սովի ահը, և նրա վաղը չի երևում որպես անօգնական կրակ մթագնած բուքի մեջ, այլ Բացվում է որպես նորոգ գարնան առավոտ:

Խրճիթում հավաքվածների խորհրդակցությունն ավելի նման էր պարզ գրույցի, Բայց այդ հասարակ խոսքերը որոշում էին հարյուրավոր մարդկանց անելիքն ամբողջ տարվա ընթացքում: Որոշում էին այս տարվա նորմաները և միաժամանակ ուրվագծում էին կոլեկտիվի ողջ արտադրության պլանը: Նստել էին՝ ով ինչպես ուզում էր, և միայն նրանք էին սեղանի մոտ, որոնք գրում էին: Նույնիսկ մեկը խրճիթում գնում գալիս էր և երբեմն Բարձրացնում էր գլուխը. այդ ժամանակ նա հայտնում էր իր դիտողությունը, և նրան ևս լսում էին այնպես, ինչպես մյուսներին, որոնցից ոմանք նստել էին պատի տակ, ոմանք՝ վառարանի շուրջը, իսկ մի քանիսը հաստ արկղի վրա, որ անհայտ է, թե ինչու էր այդտեղ: Ամենքից գեղանկար տեղավորվել էր մի թիկնեղ մարդ: Նա չոքել էր և միևնույն ժամանակ համարյա պառկել մեջքի վրա, այնպես, որ նրա գլուխը ցցված ծնկների հետ հավասար էր:

Եվ ներկաները, որոնք կոլխոզի ակտիվն էին, նրա առաջատար ուժը, բոլորը՝ համարյա առանց բացառության, խոսում էին խելացի ծանրությամբ: Ննջող չկար, ինչպես գյուղական այն ժողովներում, երբ զեկուցողի միավար ձայնից կախվում էին ունկնդիրների հոգնած գլուխները, և արդեն մի անկյունից լսվում էր մրափի աղմուկ, կարծես այն կողմից գնում էր մի մենավոր սայլ, և սայրը խուլ ճռնչում էր: Պատասխանատվության զգացումի հետ նրանց խոսքերի մեջ կար մի խստություն. և երբ լսում էին՝ այդ լռությունն ևս վկայում էր, որ մարդիկ կշռում և կշռադատում են: Եվ նույնիսկ «Կես կոճիվ» Մխոն այլևս երկար չէր աղմկում, այլ Բավականանում էր ընդհատ Բացականչություններով, որ թեպետ որոտաձայն էին, Բայց և այնպես խելացի էին: Իսկ քեռի Դավոն արդեն գրավել էր իր տեղը և լայն դանակով տաշում էր մի սեպ, տաշում էր և մտածում:

Հեշտ չի այն աշխատանքը, որի համար նրանք ուղեղ էին մաշում: Սյունի Բարակ շերտի տակ լուռ քնել են այն դաշտերը, որտեղ վաղը նրանք պիտի քրտինք թափեն: Իսկ հարկավոր է ավելի լավ կազմակերպել համայնական դաշտերի վարը, հարկավոր է Բարձր բերք ստանալ: Հարյուրավոր հեկտար դաշտերի վրա աշխատելու են տարբեր մարդիկ, և ահա պետք է այդ մարդկանց դասավորել այնպես, որ ստացվի առավել արդյունք: Կա բեղով Տիգրան, կա և Թիմարցի Տիգրան, կա Տիգրան, որ անհայտ է, թե ինչու կոչվում է «հայու տղա», վերջապես չորրորդ Տիգրանին կոչում են «կոմսոմոլ Տիկո», և ահա չկա ավելի լավ ջրվոր, քան բեղով Տիգրանը. Թիմարցուն չի կարելի քաղհանի ուղարկել, որովհետև նա կռվում է քաղհանավոր կանանց հետ, այնինչ նրանից լավ ֆուրգոն քշող չկա. «հայու տղան» Բամբակի «հոգու մեջն է», իսկ կոմսոմոլ Տիկոն օրնիբուն մեքենաների հետ է: Կա տափ, Բամբակի արաթ, պետք է որոշել, թե ո՞ր պատանին ձեռնհաս է հորիկ լինելու, քանի՞ տղամարդ կարող է գետափի խոտատեղը հնձել, ո՞վ է դարսում Բարձր Բարդոց և այնքան

ամուր, որ նույնիսկ հարավի քամին չքանդի: Սեղանի մոտ նստած մեկը, որ դեկավարում է խորհրդակցությունը, հարցնում է.

— Քեռի Դավո, երկար արտի ներքնի մա՞սը պիտի թանձր սերմել, թե՞ վերնի:

Քեռի Դավոն մի քիչ մտածում է և պատասխանում: Եվ դուրս է գալիս, որ ոչ վերևը պիտի թանձր սերմել և ոչ էլ ներքևը՝ նոսր, այլ երկու ծայրերը հավասար խտությամբ, իսկ մեջտեղը թանձր:

Եվ դեռ հարյուրավոր այսպիսի հարցեր՝ բամբակ ցանողների, քաղհանավորների, սերմնացանների և հնձվորների, դարբնի և սայլապանների մասին, աղյուս թափողների և տուն կառուցող վարպետների աշխատանքի ու նրա վարձատրության չափի մասին և այն մասին, թե ինչպես սերմել, որ արտերում անսերմ «խեց» չմնա, որ հողի բոլոր գուղձերը փշրվեն. ով է քաղցր հնձում, ով է լավ առու քաշում, լար տալիս և մարգոց անում, ե՞րբ է հարկավոր ցելաջուր և ե՞րբ ակոսով ջուր, - և մի՞ թե հնարավոր է միառմի թվել աշխատանքի այն բոլոր տեսակները և նկարագրել աշխատանքի կազմակերպման դժվարությունները և նրանց փորձը, որոնք չորս տարվա ընթացքում եփվել են այն դժվարությունների բովում և որոնցից յուրաքանչյուրը փակ աչքերով էլ տեսնում է իրենց հողերը, իրենց մեքենաներն ու մարդկանց, որոնք միացրել են իրենց աշխատանքը:

Եվ դեռ երկար ժամանակ և ոչ թե մի օր, անձրևից ծեծված և արևառ դեմքերով այդ փորձառու մարդիկ, համայնական հողի մշակների այդ նոր ցեղը պիտի ուղեղ մաշի, և նրանց աշխատանքը պիտի ուռճանա լիքը հասկերով:

Երբ ներս մտանք քեռի Դավոյի տունը, տնեցիների դեմքի վրա նկատեցինք մեր գալու հետ ընդհատված հետաքրքիր պատմության հետքերը. իսկ քեռի Դավոն այնպես էր նստել, և մյուսներն այնպես էին նայում նրան, որ մատնում էին, թե այդ հետաքրքիր պատմողը հենց ինքը քեռի Դավոն էր, որի երկու կողքին, թախտի վրա քոթոթների նման կծկվել էին երկու թուխ մանուկներ, ըստ երևույթին քեռի Դավոյի թոռները: Նրանցից մեկը դեռ բավական երկար մնաց այդ դիրքով, և նրա լայն չռած աչքերից երևում էր, որ մանուկը դեռ պապի պատմածի ազդեցության տակ է:

Նրանց սենյակը շատ բան էր ասում իր տիրոջ՝ քեռի Դավոյի նկարագրի մասին: Նույնպես ամուր նստել էին պատերը, ինչպես քեռի Դավոյի կազմվածքն էր, և ամեն ինչից հայտնի էր, որ տերը տունը կառուցել է խնամքով, ամեն ինչ իր տեղն էր և մտածված, ինչպես նրա խոսքերը, և դեռ շատ վաղուց, երբ քեռի Դավոն անօթևան, թափառական էր, այդ դռան նախշը եղել է նրա մտքում:

Տան կառուցվածքի կոշտությունը մեղմացրել էր կանացի մի ձեռք, որը պատուհաններից կախել էր մաքուր վարագույրներ, պատերին նկարներ և գույնզգույն թղթերից զարդեր: Լիքն էր

տան ներսը, դռան մոտ կախված էր մի փափուկ երեսաբբիչ, իսկ վերևից դաշտային չորացած ծաղիկների միջից նայում էր Բուդյոննին: Այդ լիքը տան բոլոր իրերի և մարդկանց վրա կար ապահով կյանքի կնիքը, իսկ փայլուն սամավարը կարծես ավելի զարդ էր և նորափեսայի նման ուռած-փքված նայում էր:

Երկար կլինի պատմել մեր գրույցը, որ սկսվեց, ինչպես սկսվում է պարզ գրույցը. քեռի Դավոն հայտնեց, որ հենց նույն օրը նրա առաջարկով կոլխոզի ակտիվի խորհրդակցությունը որոշել է կառուցել ձիերի նոր գոմ:

— Էլ ո՞նց էս:

— Գոհություն, — և հաստ մատներով սեղանի վրա հավաքում էր հացի փշրանքները: Միշտ անհանգիստ են նրա ձեռքերը, միշտ ինչ-որ մի բան է անում. ահա հավաքեց հացի փշրանքները և սկսեց հարդարել սփռոցի խճճված ծոպերը:

Նա պատմում է այն, ինչ արդեն հայտնի է, ինչ որ վկայում են նրա տունը, տան իրերը, տանեցիները, նրանց հագուստը, նրա թոռները, և վերջապես իր՝ քեռի Դավոյի անվրդով ու գոհ դեմքը, նրա գրույցի խաղաղ ընթացքը:

Պատահե՞լ է ձեզ ձմռան բուքին լինել դրսում՝ խավարի մեջ, երբ ձյունախառն բուքը ծածկում է բոլոր ճանապարհները, ձյունի փաթիլները սուր ավազների նման ծեծում են ձեր դեմքը, սառչում է ձեր շունչը, և ահա թվում է, որ այլևս փրկության ուղի չկա, փրկության ուղի՝ այդ խավար գիշերը, երբ ոռնում է բուքը. և ահա հանկարծ ցոլում է մի վիթխարի կրակ. Դժվարությամբ հասնում էք կրակին, և երբ արդեն տաքացել են ձեր ձեռքերն ու մարմինը, երբ հնարավոր մահը դառնում է անցյալ, իսկ փրկությունը՝ հրաշք, կրակի մոտ ուրիշներին հանդարտ ձայնով պատմում էք այն ուղիների մասին, որտեղ խավար էր, և ոռնում էր մահվան բուքը: Ահա այդպես, իբրև մի մարդ, որ հասնում է ապահովության ափը, քեռի Դավոն պատմեց իր և իր նմանների կյանքը: Նրանք և նրանց պապերը այդպիսի տուն չեն ունեցել, նրանք ապրել են մի մուլթ երկրում, մրոտ տների թոնրածխի մեջ: Նրանք ունեին եղեգնյա խսիր, որ փռում էին օջախի առաջ, և ամբողջ գերդաստանը պառկում էր խսիրի վրա, ինչպես քարայրի գազանը՝ չոր տերևների վրա: Եվ նույնիսկ այդ կյանքը շատ եղավ նրանց համար, և ինչպես կրակվող եղեգնուտից փախչող թռչուններ, նրանք հեռացան իրենց բարձր քարափներից և քարափների խեղճ տներից:

Երբևիցե մի գրիչ կպատմի քեռի Դավոյի կյանքը և այդ գրիչը շատ կգտնի հերոսություններ նրա կյանքում: Եվ նա կգարմանա, թե ինչպե՞ս է, որ բոլոր պատուհասների ընթացքում չի անհետացել քեռի Դավոյի զարմը: Բարձր ոգևորություն կհոսի նրա երակներում, երբ այդ պատմիչն իր պատմությունը հասցնի մինչև այն օրը, երբ իրար հետ միացան տասներկու ծուխ և այս հողերի վրա վառեցին նոր կյանքի կրակները, և առաջին տասներկուսի հետ քեռի Դավոն լսեց համայնական կյանքի կոչը:

— Իսկ ի՞նչ ես անելու այն ավելցուկը, որ ունես...

Այստեղ մեր զրույցին խառնվեցին և կանայք՝ քեռի Դավոյի կինը և նրա հարսը, այն թուխ մանուկների մայրը, որի կանացի մատները քնքշություն էին տվել Դավոյի կառուցած տան հաստ պատուհաններին և պատերին: Երևաց, որ կանայք տարբեր կարծիքի են ավելցուկ ցորենի և մյուս մթերքների օգտագործման մասին. նրանք պահանջում էին «կարի մեքենա» և «կռավաք», իսկ հարսը՝ նույնիսկ պատեֆոն: Այնինչ քեռի Դավոն հակառակ է մտածում. նա կամենում է իր նոր տան կողքին կառուցել մի ավելի ընդարձակ սենյակ, գետնից բարձր, որ ներքևը լինի մառան, իսկ կտուրի վրա ամառվա չարդախը: Եվ երբ պատրաստ կլինի այդ սենյակը, այն ժամանակ նա կգնի երկաթյա մահճակալ: Նրա թոռները գլոր-մլոր փաթաթվեցին պապին, կարծես այդ եղանակով հայտնեցին, որ իրենք չեն ուզում ոչ խոր մառան և ոչ երկաթե մահճակալ, այլ միայն ուզում են, որ միշտ ունենան այդպիսի պապ, բարձրանան նրա ուսերի վրա, գլորվեն նրա գոգում, և պապը նրանց զարմանալի պատմություններ պատմի:

Ճրագները վառվեցին:

Երբ սեղանի արկղից հարսը լուցկի հանեց, իմ աչքին ընկավ էլեկտրալարի կապոցը, կոճակները, դեղին պատրոնը և նույնիսկ մի էլեկտրալամպ:

— Ինչո՞ւ ես հավաքել, քեռի Դավո:

— Հաբա մեզ լուս կիտա Սիմիստրոն...

Սիմիստրոն, Ցեմստրոյը, Ցեմշինը...

Քեռի Դավոյի պատուհանից երևում էր հայկական հին գյուղին օտարոտի պեյզաժ: Դիմացի բլուրների ստորոտում թարթում էին բազմաթիվ ճրագներ, բլուրների վրա երևում էին ավելի զորեղ կրակներ: Թվում էր, թե ամբողջ դաշտում փռվել է արդյունաբերական մի մեծ քաղաք, և նրա բազմաթիվ կրակները վառվում են գիշերային մթության մեջ: Պատուհանից նայում էին այդ հոյակապ տեսարանին, իսկ քեռի Դավոն պատմում էր, որ գործարանի շաղախին քիչ քրտինք չեն խառնել և իրենք. նաև ինքը, և ահա այդ վաստակի փոխարեն «Սիմիստրոն» նրանց լույս է խոստացել:

— Է, բարով մնաս, քեռի Դավո:

— Բարով, բարով տեսանք:

Բակից ավելի փառահեղ էր Ցեմշինը: Քեռի Դավոյի տան պատուհանից երևում էին միայն տների մի մասը և բլուրները, բայց չէր երևում վիթխարի ծխնելույզը, որից թանձր ծուխը բարդ-բարդ բարձրանում էր: Լսվում էին պայթյուններ և խուլ աղմուկ. երևի վագոնետների մեջ լցնում էին կրաքար:

Գյուղի նոր թաղով դառնում էի տուն: Երկու կողմը միանման և մաքուր տներ էին, և յուրաքանչյուր տան զույգ պատուհանից լույսի բարակ շերտ էր ընկել նոր փողոցի վրա: Եվ ինչպես մի նետ, այդ փողոցը ձգվում էր դեպի եղեգնուտը, և Զույգ լեռը կարծես փողոցի ծայրն էր:

Մուգ մանիշակագույն շղարշ էր նստել լեռան լանջերին, և նրանց ստորոտներն ընկղմվել էին շղարշի խավար ծալքերում: Բայց այնքան սպիտակ էր լեռան գագաթը, որ նույնիսկ այդ մութ շղարշի միջից ցուլում էր նրա սպիտակությունը, ինչպես անարատ մարմինը թափանցիկ քողի միջից: Ոսկեդեն լուսինը, որ արևի նման էր, բայց առանց ճառագայթների,- լուսինը դողդողալով իջնում էր խոր անդունդի վրա: Այն կողմերում հովիվները հրդեհել էին եղեգնուտը, և թվում էր, թե ծով է բռնկվել: Այրվող եղեգնուտից բաղերը կանչելով պտտվում էին իրենց կրակվող բների վրա: Քամին բարձրանում էր, այրվող եղեգնի և խավարի մեջ նրանք նման էին հրաթն թռչունների: Լեռը բարձր էր բուրբից, և նույնիսկ այդ հրդեհվող ծովը չէր լուսավորում նրա խավար լանջերը:

Մի տնից լսվեցին խուլ ձայներ. կարծես բազմաթիվ կանայք միաժամանակ և խմբով ասացին նույն բանը: Պատուհանից երևաց սենյակի ներսը, որը հիշեցնում էր քեռի Դավոյի տունը. միայն չկային երեխաներ և տղամարդիկ: Ութ-տասը գեղջկուհիներ հասարակ սեղանի շուրջ բուրբ նստել էին, և երբ Մարինան բարձրացնում էր ձեռքը, նրանք խմբով ընթերցում էին: Մեկը նույնիսկ մատը շարժում էր տողերի հետ, ինչպես դպրոցական երեխա.

— Մեր կոմունան վար կանի...

Եվ խուլ դղրդացին այդ բառերը, ինչպես բազմության սրբազան երդումը, երբ ծովի նման ծփում է այդ բազմությունը, նրանց քայլերից թնդում է գետինը, հրդեհ է բռնկվել նրանց հոգիներում, և հողմը կրակին է մատնել հին եղեգնուտները, և տիղմը և թունավոր ճահիճը, հուրը խանձում է ճահիճների գեռուններին, կրակի լեզվակները ճեղքում են դարավոր խավարը, և կարիքից ազատագրված մարդը ճախրում է որպես հպարտ բազե:

